
VRIJE RUIMTE

HOE EEN RETRAITE IN JAAR 3 SPIRITUEEL VORMEND KAN ZIJN

AUTEUR: LINDA KORNET

OPDRACHTGEVER: CHRISTELIJKE HOGESCHOOL EDE
DIRK VAN SCHEPEN, NAMENS MANAGEMENTTEAM ACADEMIE THEOLOGIE

BEGELEIDER: DIRK DE BREE

*Here in this worn and weary land
Where many a dream has died*

*Like a tree planted by the water
We never will run dry*

*So living water flowing through
God we thirst for more of You
Fill our hearts and flood our souls
With one desire*

*Just to know You and
To make You known
We lift Your name on High
Shine like the sun make darkness run and hide
We know we were made for so much more
Than ordinary lives
It's time for us to more than just survive
We were made to thrive*

*Into Your word we're digging deep
To know our Father's heart*

*Into the world we're reaching out
To show them who You are*

*So living water flowing through
God we thirst for more of You
Fill our hearts and flood our souls
With one desire*

*Just to know You and
To make You known
We lift Your name on High
Shine like the sun make darkness run and hide
We know we were made for so much more
Than ordinary lives
It's time for us to more than just survive
We were made to thrive*

(Casting Crowns – Thrive)

SAMENVATTING

De academie Theologie van de Christelijke Hogeschool in Ede zet zich in om meer aandacht te besteden aan de spirituele vorming van haar studenten. In dat kader is het idee ontstaan een retraite op te nemen in het studieprogramma van jaar 3. Uit die wens is de onderzoeksvraag ontstaan: 'Hoe kan een retraite spiritueel vormend zijn voor derdejaarsstudenten GPW aan de CHE?'

De studenten komen in aanraking met veel nieuwe inzichten, kennis en werelden. Zij missen echter vrije ruimte, los van prestatiedruk, om dit alles te verwerken, bindingen aan te gaan en stil te kunnen staan bij Gods weg met hen persoonlijk. Naast die vrije ruimte hebben zij gidsende docenten nodig, die hen laten zien hoe zij theologie met hun persoonlijk leven integreren.

Een retraite kan helpend zijn. Het is een vorm van onthouding, biedt ruimte voor reflectie en is specifiek gericht op Gods weg met iemand persoonlijk. Een retraite vraagt daarnaast begeleiding. Daarin ligt een mogelijkheid om geestelijk verbinding te maken tussen studenten en docenten.

Om een retraite daadwerkelijk bij te laten dragen aan de spirituele vorming van studenten, is het van belang dat het individuele karakter gewaarborgd wordt en dat de retraite onderdeel is van een vormende lijn door de hele opleiding. Daarnaast dient er sprake te zijn van terugtrekking uit de dagelijkse gang van zaken, zowel fysiek als psychisch. Op deze manier kan er écht vrije ruimte ontstaan, gericht op de ontmoeting en de persoonlijke weg met God.

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	4
1. Inleiding	6
1.1. Aanleiding	6
1.2. Probleemstelling	6
1.3. De weg naar een antwoord	6
1.4. Definiëring kernbegrippen	7
1.5. Opbouw onderzoeksverslag	7
2. Derdejaarsstudenten GPW: jongvolwassenen	9
2.1 Emerging adulthood	9
2.2. Identiteit	10
2.3. Identiteit statussen	10
2.4. Concluderend	11
3. Spirituele vorming	12
3.1. Spiritualiteit	12
3.2. Het 'wat' van Spirituele vorming	15
3.3. Het 'hoe' van Spirituele vorming	18
3.4. Spirituele vorming van jongvolwassenen	21
4. Spirituele vorming van studenten GPW: alumni onderzoek	25
4.1. Start van de opleiding en motivatie	25
4.2. Factoren van invloed binnen de opleiding	25
4.3. Factoren van invloed buiten de opleiding	26
4.4. Behoeften m.b.t. spirituele vorming	26
5. Spirituele vorming van studenten GPW: praktijkonderzoek	27
5.1. Resultaten	28
5.2. Analyse resultaten praktijkonderzoek	31
6. Retraite	33
6.1. Geschiedenis	33
6.2. Tijd en ruimte	33
6.3. Retraitant	33
6.4. Begeleiding	34
6.5. Werkvormen	34

6.6. Het vormgeven van een retraite	36
6.7. Concluderend.....	36
7. Conclusies en aanbevelingen	37
8. De weg naar realisering	39
9. Nawoord	40
10. Bibliografie	41
Bijlage 1: Verantwoordingsdocument	42
Bijlage 2: Popularisatie d.m.v. blog	45

1. INLEIDING

Voor u ligt het resultaat van het onderzoek naar hoe een retraite helpend kan zijn bij de spirituele vorming van derdejaarsstudenten GPW. In de afgelopen periode zijn er twee onderzoeken afgerond waarin het thema ‘spirituele vorming’ een belangrijke plaats innam. In 2014 heeft het Lectoraat van de academie Theologie van de Christelijke Hogeschool Ede een onderzoek afgerond naar de rol van de opleiding in de spirituele ontwikkeling van haar studenten. Eén van de belangrijke conclusies uit dit onderzoek is dat de geestelijke begeleiding van studenten beter mag en moet: ‘Het algehele beeld is dat de spirituele vorming steviger zou mogen en moeten zijn. Studenten vinden achteraf dat ze in spiritueel opzicht niet gevormd zijn’ (Erwich & Van de Koot – Dees, 2014, p. 92). Het onderzoeksteam adviseert om ‘nieuwe mogelijkheden te zoeken om intellectuele en spirituele vorming aan elkaar te verbinden. Zo leren studenten om mensen uit een stuk te worden: hoofd (intellectuele vorming), hart (spirituele vorming) en handen (stage) te verbinden’ (Erwich & Van de Koot – Dees, 2014, p. 93).

1.1. AANLEIDING

In de afgelopen periode is er gewerkt aan meer aandacht voor spirituele vorming op verschillende momenten in de opleiding. Voor het derde jaar van de studie is echter nog niets ondernomen op het gebied van spirituele vorming. Het derde jaar bestaat voor een groot deel uit stage. Uit het onderzoek naar de spirituele ontwikkeling van alumni blijkt dat stages over het algemeen worden ervaren als een periode waarin zelfconfrontatie en de kritische distantie tot eigen opvattingen sterk toenemen. In verschillende gevallen heeft dit geleid tot ernstige geloofstwijfel en het ‘reframen’ van eigen overtuigingen en ervaringen. Je zou kunnen stellen dat jaar 3 nu de nadruk legt op ‘handen’ (stage), ondersteunt door ‘hoofd’ (vakken m.b.t. beroepsspecialisatie), waardoor het ‘hart’ (spirituele vorming) achter blijft. Hier ligt de uitdaging om te werken aan studenten uit één stuk: hoofd (intellectuele vorming), hart (spirituele vorming) en handen (stage).

Bij het zoeken naar mogelijkheden om hieraan te werken, ontstond bij een aantal docenten de wens om in jaar 3 een retraite te organiseren. Deze wens vormde de aanleiding tot dit afstudeerproject.

1.2. PROBLEEMSTELLING

De hoofdvraag waar dit onderzoek een antwoord op geeft luidt als volgt:

Hoe kan een retraite optimaal bijdragen aan de spirituele ontwikkeling van derdejaars studenten GPW?

1.3. DE WEG NAAR EEN ANTWOORD

Om te weten te komen of een retraite spiritueel vormend kan zijn, is het eerst zaak een antwoord te krijgen op de vraag: *wat is spirituele vorming is en wat is nodig om jongvolwassenen spiritueel te vormen?* Om een antwoord te vinden op die vraag heb ik literatuurstudie gedaan.

Vervolgens heb ik de blik gericht op de praktijk van de spirituele vorming van de derdejaarsstudenten hbo-theologie aan de CHE. Om daar beeld bij te krijgen heb ik eerst gebruik gemaakt van het lectoraatsonderzoek naar de spirituele ontwikkeling van alumni gedurende de studie. Om ook inzicht te krijgen in vragen en thema’s rondom de spirituele ontwikkeling van de huidige lichting GPW studenten, heb ik interviews afgenomen met studieloopbaanbegeleiders (in het vervolg: SLB’ers) van

jaar 1 en 2. Zij hebben het meest zicht op de ontwikkeling van studenten, mede door een hoge mate aan contactmomenten in die jaren. De interviews waren gericht op de vraag: *welke spirituele vragen of thema's signaleren SLB'ers van jaar 1 en 2?*

Uiteindelijk wilde ik een antwoord vinden op de vraag: *welke behoeften hebben derdejaars-studenten GPW m.b.t. spirituele vorming?* Daarvoor had ik een scherper beeld nodig van wat er op dat vlak in jaar 3 gebeurt en welke behoeften aan spirituele vorming daaruit voortkomen. Om daar achter te komen heb ik diepte-interviews afgenomen met derdejaarsstudenten. De topics voor deze interviews kwamen voort uit de literatuurstudie.

De resultaten van dit literatuur- en praktijkonderzoek maakte het mogelijk om een antwoord te geven op de vraag: wat hebben derdejaars GPW studenten nodig om spiritueel gevormd te worden? Het antwoord op die vraag bracht mij terug bij de hoofdvraag: (Hoe) kan een retraite hier helpend bij zijn? Om die vraag te beantwoorden was nog één schakel nodig, namelijk antwoord vinden op de vragen: *wat is een retraite? Welke vormen van een retraite zijn er? En wat is nodig om een vruchtbare retraite vorm te geven?*

1.4. DEFINIËRING KERNBEGRIPPEN

Retraite: afzondering als groep of individueel voor zelfonderzoek en geestelijke bezinning.

Spirituele vorming: de vorming van studenten tot beroepswerkers uit één stuk, naar het beeld van Christus, die werken en leven met hoofd, hart en handen.

1.5. OPBOUW ONDERZOEKSVERSLAG

In dit verslag neem ik u mee langs de weg naar een antwoord op de vraag hoe een retraite optimaal kan bijdragen aan de spirituele vorming van derdejaars GPW studenten. Als eerste, in hoofdstuk 2, komen we bij de 'categorie' waar de mensen om wie het gaat bij horen: jongvolwassenen. In dat hoofdstuk kom ik tot inzichten in belangrijke vragen, thema's en processen die er spelen bij jongvolwassenen. Een thema wat daar een belangrijke plaats inneemt, is identiteit.

Na stil te hebben gestaan bij jongvolwassenen, wordt de blik in hoofdstuk 3 op spirituele vorming gericht. In dat hoofdstuk sta ik eerst stil bij spiritualiteit in het algemeen, om vervolgens uit te komen bij wat spirituele vorming is en wat ervoor nodig is. Aan het einde van dat hoofdstuk spits ik dat toe op jongvolwassenen: wat is voor hen belangrijk als het gaat om spirituele vorming?

Na de theorie verleg ik de focus in hoofdstuk 4 naar de praktijk van de spirituele vorming van GPW'ers. Hierin komt eerst het lectoraatsonderzoek naar de spirituele ontwikkeling van alumni tijdens hun studietijd aan bod. Belangrijke inzichten uit dat onderzoek, met betrekking tot spirituele vorming worden weergegeven. Daarna richt ik de blik op de situatie van huidige GPW studenten. Hier geef ik belangrijke inzichten weer uit mijn praktijkonderzoek onder derdejaarsstudenten en studieloopbaanbegeleiders. Hier- en vanuit het literatuuronderzoek komt een antwoord voort op de vraag: wat hebben derdejaarsstudenten GPW nodig om spiritueel gevormd te worden?

Uiteindelijk kom ik bij de vraag hoe een retraite daar optimaal aan bij kan dragen. Om die vraag te beantwoorden sta ik in hoofdstuk 5 stil bij de achtergrond, vormen, elementen en praktijk van een

retraite. In hoofdstuk 6 breng ik de lijnen uit de verschillende hoofdstukken samen om conclusies te trekken.

2. DERDEJAARSSTUDENTEN GPW: JONGVOLWASSENEN

Dit onderzoek richt zich op een retraite voor derdejaarsstudenten GPW. In dit hoofdstuk richt ik mij op de psychologische en sociologische context van deze groep. Ik ga op zoek naar belangrijke thema's, vragen en processen die bij hen spelen. Deze zaken zullen van invloed zijn op hun spirituele ontwikkeling.

2.1 EMERGING ADULTHOOD

De meeste voltijdstudenten GPW zijn tussen de 18 en 22 jaar. Daarmee vallen zij volgens de ontwikkelingspsychologie in de categorie 'late adolescentie'. Het is een periode waarin adolescenten verschillende rollen op zich gaan nemen in de overgang naar de volwassenheid. Maar de grenzen van de overgang naar de volwassenheid zijn de laatste jaren verschoven. Die overgangsfase duurt langer. Ter illustratie: in 1950 was de gemiddelde leeftijd dat adolescenten de arbeidsmarkt opgingen 15 jaar. Nu ligt dat rond de 20 jaar. Ook op het gebied van relaties is dit terug te zien. In 1950 lag de gemiddelde leeftijd waarop men huwde op 27 jaar. Op hun 25^e waren de meesten uit huis. In 2000 trouwde men gemiddeld op de leeftijd van 28,5 jaar. De eerste seksuele ervaringen vervroegden echter van 22 jaar naar 17,2 jaar ten opzichte van 1950. Er wordt nu meer geëxperimenteerd met relaties en verscheidenheid aan woonvormen. Adolescenten van nu blijven langer bij hun ouders wonen of keren na een periode van zelfstandig wonen weer naar hun ouders terug (Mönks & Knoers, 2009, Setran & Kiesling, 2013).

Om deze redenen onderscheidt men steeds vaker een nieuwe fase in de ontwikkeling naar volwassenheid. De meest gebruikte term daarvoor is 'emerging adulthood'. Dit gaat om de periode tussen de 18 en 30 jaar (Mönks & Knoers, 2009). In het vervolg zal ik dit aanduiden met 'jongvolwassenheid' of 'jongvolwassenen'. Deze periode is duidelijk anders dan die van de adolescenten in de leeftijd van 10 – 18 jaar. Zij leven vaak in een specifieke omgeving met een eigen cultuur. Maar de periode van jongvolwassenheid moet ook onderscheiden worden van de eigenlijke volwassenheid, die vanaf 30 jaar begint en gekenmerkt wordt door het opnemen van volwassen verantwoordelijkheden als het zijn van echtgenoot, werknemer of verantwoordelijk burger. In de periode van jongvolwassenheid worden wel belangrijke stappen in die richting genomen, zoals het aangaan van relaties, het hebben van een deeltijd baan en het nadenken over kwesties als milieu en sociale gerechtigheid (Mönks & Knoers, 2009). Jongvolwassenheid wordt door Arnett geschetst in vijf kenmerken (Setran & Kiesling, 2013, p.3):

1. Actief bezig zijn met de vorming van identiteit en het uiten van persoonlijkheid in liefde, werk en levensbeschouwing.
2. Een leven wat gekenmerkt wordt door instabiliteit: verhuizingen, wisselende banen, wisselende relaties en wisselende plannen.
3. De focus ligt op het zelf: er is geen ouderlijk toezicht meer, maar er zijn ook nog geen belangrijke verantwoordelijkheden.
4. Deze jongvolwassenen voelen zich ergens tussen vallen: ze zijn geen adolescent meer, maar hebben ook nog geen volledige volwassen status.
5. Ze zien deze periode als een tijd vol mogelijkheden, zijn optimistisch over de toekomst en houden alle mogelijkheden open.

Andriessen verbindt het woord 'grensgebied' aan deze fase. Het is een onduidelijk tijdperk met allerlei mogelijkheden. In dat grensgebied zoeken adolescenten hun weg. Daarin zijn geen taboes en is er geen heilig, onaantastbaar gebied (Andriessen, 2006). Deze fase kan tegelijkertijd voor angst zorgen. Alles ligt open en er zijn oneindig veel mogelijkheden, maar er is geen vaste richting en steun vanuit een gemeenschap. Dit brengt met zich mee dat een jongvolwassene de druk voelt om de beste versie van zichzelf te creëren. Dit resulteert vaak in angst, depressie, emotionele verlamming, vormen van verslaving of vluchtgedrag. Ze voelen zich tekort schieten en zijn continu op zoek naar hoe ze het beter kunnen doen (Setran en Kiesling, 2013).

2.2. IDENTITEIT

Een vraag die centraal staat in de periode van jongvolwassenheid is: 'Wie ben ik?'. Jongvolwassenen hebben het antwoord hierop gevonden als ze een persoonlijke levensstijl hebben ontwikkeld, zichzelf aanvaarden zoals ze zijn, met hun mogelijkheden en beperkingen en op een adequate manier omgaan met anderen. Naast deze persoonlijke component, heeft identiteit ook een sociale component: de eigen identiteit zoals die door anderen, zoals ouders en leeftijdsgenoten, erkend wordt. Zo kan identiteit weergegeven worden als een subjectief gevoel, dat je weet waar je naar toe wilt en dat je weet dat belangrijke mensen in je leven sterk zullen waarderen dat je dat ook bereikt. Doordat dit subjectief is, valt het lastig te bestuderen. Maar identiteit heeft ook een objectieve component, namelijk de mate waarin iemand bindingen aangaat, gekoppeld aan bepaalde rollen, zoals een beroep of specifieke relatie. Een binding is een standpunt dat iemand inneemt, waar hij helemaal achter kan staan en wat een blijvende inzet (engagement) vraagt (Mönks & Knoers, 2009).

2.3. IDENTITEIT STATUSSEN

Het zoeken naar een synthese in hun identiteit, is een van de belangrijkste opgaven voor adolescenten. In de ontwikkeling van identiteit, vormt de fase van adolescentie een kristallisatiepunt, waar vroegere ontwikkelingslijnen samenkomen en waar de kiem voor latere ontwikkeling zichtbaar is. In deze zoektocht wegen zij verschillende alternatieven tegen elkaar af. Het is een periode van exploratie (Mönks & Knoers, 2009). Overtuigingen en leefgewoonten waarmee zij opgegroeid zijn, worden 'getest'. Ze vergaren nieuwe kennis, ervaringen en netwerken. Soms herzien ze eerdere visies. Anderen verdiepen de bindingen die zij al hadden (Setran & Kiesling, 2013).

Marcia ontwikkelde een meetinstrument waarmee vier identiteit statussen kunnen worden gemeten. Hij beschrijft de vorming van identiteit in twee dimensies: exploratie en binding. Exploratie staat voor het actief zoeken naar waarden, overtuigingen en doelen. Het gaat om verkennen, experimenteren en horizonverbreding, voordat iemand besluiten neemt voor de langere tijd. Er is sprake van binding als iemand zich uiteindelijk vasthoudt aan een set overtuigingen, doelen en waarden. Vanuit die dimensies onderscheidt Marcia vier identiteit statussen (Erwich & Van de Koot-Dees, 2014):

1. Achievement: hoge binding, hoge mate van exploratie.
2. Moratorium: lage binding, hoge mate van exploratie.
3. Foreclosure: hoge binding, lage mate van exploratie.
4. Diffusion: lage binding, late mate van exploratie.

Het idee in Marcia's theorie is dat adolescenten van een minder ontwikkelde identiteit status, zoals foreclosure of diffusion, gaan naar een meer ontwikkelde identiteit status, zoals achievement of moratorium. De veronderstelling is dat iedereen die ontwikkeling zo doormaakt. Volgens latere onderzoeken klopt het dat de meerderheid van jonge adolescenten zich bevindt in een foreclosure of diffusion status. Bij de oudere adolescenten is deze groep in verhouding kleiner. Een klein deel jonge adolescenten bevindt zich in de achievement status, tegenover een groot deel van de oudere adolescenten. Maar er zijn ook een aantal kritiekpunten geleverd. Slechts een beperkt aantal adolescenten heeft tegen het einde van de periode van adolescentie een sterk besef van identiteit. Een ander kritiekpunt is dat uit verschillende andere onderzoeken blijkt dat er geen vaste opeenvolging van identiteit statussen is. Er is veel wisseling te zien en regelmatig is er sprake van het terugkeren in eerdere statussen (Erwich & Van de Koot – Dees, 2014).

Luyckx en anderen voegden dimensies toe, namelijk exploratie en binding in de breedte en de diepte. Exploratie in de breedte vindt plaats door het verkennen van allerlei alternatieven. Diepte exploratie vindt plaats door het verkennen van gemaakte keuzes. Het maken van bepaalde keuzes wordt gezien als binding in de breedte. Als mensen zich daadwerkelijk identificeren met die gemaakte keuzes, is er sprake van binding in de diepte (Erwich & Van de Koot – Dees, 2014).

2.4. CONCLUDEREND

De context waarin voltijdstudenten GPW verkeren, is ook de context waarin spirituele vorming plaats vindt. Kenmerkend hieraan is de instabiliteit, de focus op zichzelf en de veelheid aan mogelijkheden.

Een centraal thema in deze periode is het vormen van identiteit. Dit gebeurt door exploratie, om vervolgens bindingen aan te kunnen gaan. De verhouding tussen exploreren en het aangaan van bindingen bepaalt in wat voor 'status' jongvolwassenen verkeren. Dat werpt de vraag op in wat voor status studenten binnenkomen en wat er gedurende de opleiding daarmee gebeurt. Hier kom ik in het praktijkonderzoek op terug. De ruimte voor exploratie en het hebben van een scala aan mogelijkheden geeft een jongvolwassene vrijheid, maar kan ook druk geven om echt het beste uit zichzelf te halen.

Spirituele vorming vindt plaats in deze geschetste context. Die context zal ongetwijfeld invloed uitoefenen op de spirituele vorming. In het volgende hoofdstuk richt ik de blik op die spirituele vorming, om erachter te komen wat nodig is om jongvolwassenen spiritueel te vormen.

3. SPIRITUELE VORMING

Na stilgestaan te hebben bij op *wie* de spirituele vorming in dit onderzoek betrekking heeft, richt ik de blik op het *wat* van spirituele vorming. Spirituele vorming bevindt zich in het veld van de spiritualiteit. In dit hoofdstuk werk ik daarom eerst toe naar een definitie van spiritualiteit. Daarna zoom ik in op spirituele vorming, waarna ik mij specifiek richt op de spirituele vorming van jongvolwassenen.

3.1. SPIRITUALITEIT

‘Spiritualiteit’ is een term die we op allerlei gebieden zien opduiken. De belangstelling voor spiritualiteit groeit, terwijl de institutionele vormen van religie met afnemende populariteit te kampen hebben (McGrath, 2002). Omdat de term ‘spiritualiteit’ zoveel gebruikt wordt, is het lastig om grip te krijgen op de betekenis ervan. Het lijkt me van belang om eerst helder te schetsen wat ik bedoel als ik het heb over spiritualiteit. Allereerst heb ik het dan over specifiek christelijke spiritualiteit. Christelijke spiritualiteit berust op uitgangspunten die niet voor alle religies gelden, zoals opstanding en incarnatie.

Zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament zijn woorden en termen terug te vinden die te maken hebben met spiritualiteit. Het is niet mogelijk om een volledig overzicht daarvan te geven, daarom loop ik een aantal kernwoorden langs (Van der Meulen, 2013 en McGrath, 2002).

3.1.1. Oude Testament

Een eerste woord uit het Oude Testament wat met spiritualiteit te maken heeft, is ‘*ruach*’, wat adem, bewogen lucht of wind betekent. Het is de geest die de mens leven geeft. Deze ‘*ruach*’ is afkomstig van God, waardoor de mens afhankelijk is van God (Gen. 2:7; Ps. 104:29-30).

Dan is er het woord ‘*leb*’: hart. Dit is de plaats waar God wil werken, volgens het Oude Testament. Het is de plaats van verstand, gevoel en emotie; van verlangen, wil en geweten. Het hart is van zichzelf niet op God gericht. Het heeft leiding, begeleiding en ondersteuning nodig.

Ook ‘*chokma*’ heeft met spiritualiteit te maken. Het betekent ‘wijsheid’. Het gaat hier niet om puur rationele kennis, maar om de praktijk van het geloof. Wijsheid is toe te passen inzicht, tact en levenskennis. Het zoekt het goede, rechtvaardige, liefdevolle en ordelijke.

Een vierde aspect is, met een oude term gezegd: ‘*vreze des Heere*’. Dit is heilige eerbied, het ontzag hebben voor God.

Als laatste element van spiritualiteit in het Oude Testament noem ik *kennis van God*. Dit is geen ‘droge kennis’, maar kennis die geworteld is in ervaringen waarin God zich bekend heeft gemaakt. Het is kennis waarin de hele persoon mee doet, vanuit het hart en geworteld in heilig ontzag voor God.

3.1.2. Nieuwe Testament

Ook uit het Nieuwe Testament loop ik een aantal kernaspecten van spiritualiteit langs. Een eerste aspect is ‘*pneuma*’, wat alles te maken heeft met het oudtestamentische ‘*ruach*’. Ook ‘*pneuma*’ is het leven dat een mens van God ontvangt. Dat leven, die geest wordt bij de dood aan Hem teruggeven (Matth. 27:50; Luk. 23:46). ‘Geest’ duidt ook op de wil, gerichtheid en geestelijke oriëntatie van de mens. Het is de dimensie die het meest open is voor God (Matth. 5:3; Rom. 1:9; 1 Petr. 3:4). Ook spreekt het Nieuwe Testament over goede en kwade geesten die aanwezig zijn (Ef. 2:2; 1 Kor. 2:12).

De ‘drijvende kracht’ achter spiritualiteit is de Heilige Geest. In het Oude Testament komt de Geest ook naar voren. Hij participeerde in de schepping van hemel en aarde, openbaarde Gods Woord en

inspireerde profeten en gaf bepaalde personen bekwaamheid om een taak te volbrengen. Na Pinksteren werd de gave van de Geest voor iedere gelovige en permanent (Boa, 2001). De Heilige Geest is nauw verbonden aan Christus. Jezus is door de Geest verwerkt en werd gezalfd met de Geest om Zijn taak te kunnen volbrengen. Nadat Jezus terugkeerde naar Zijn Vader, werd de Geest op gelovigen uitgestort, om Zijn werk voort te zetten (Van der Meulen, 2013).

Boa (2001) noemt drie centrale taken van de Heilige Geest: getuigen van Christus, Zijn reddende werk voortzetten en mensen vormen naar het beeld van Christus. De Geest werkt door 'inhabitatio': inwoning in de mensen. De Geest en de mens staan zo in een persoonlijke relatie van intimiteit. Ook sticht Hij gemeenschap tussen Jezus en de Vader, zichzelf en Christus, de mens met Christus en tussen mensen onderling. Daarnaast spreekt het Nieuwe Testament van vruchten en gaven van de Geest, wat later in dit hoofdstuk terug zal komen (Gal. 5:22; Rom. 12; 1 Kor. 12; 1 Kor. 14) (Van der Meulen, 2013).

3.1.3. Conclusie bijbelse notities

Uit deze bijbelse notities blijkt dat de mens voor zijn (geestelijk) leven afhankelijk is van God, zijn leven komt van God. Het hart is een centraal, sturend element in het geestelijk leven van de mens. Dat hart moet op het juiste gericht worden. In dat werk speelt de Heilige Geest een centrale rol. De Heilige Geest brengt mensen in verbinding met Christus, laat hen delen in Zijn werk, zet hen aan tot de voortzetting daarvan en richt hen op Zijn glorie.

3.1.4. Definities

Deze kernelementen zijn ook terug te vinden in definities van spiritualiteit van verschillende theologen. Kees Waaijman heeft een lijvig werk geschreven over spiritualiteit. Hij benadert spiritualiteit als het totale ontmoetingsgebeuren tussen God en mens (Waaijman, 2003). Het accent valt afwisselend op de menselijke of goddelijke kant van de medaille. De mens is hierin zowel actief als passief: hij zoekt en ontvangt. De relatie tussen God en mens is een proces van omvorming, wat plaatsvindt in het concrete menselijke bestaan (Waaijman, 2003). Samenvattend zegt Waaijman (2003) hierover:

"In de Schrift gaat het erom dat de tocht van de mens, die steeds weer meegesleurd dreigt te worden door vervreemdende tochten, bewogen wordt door de Tocht van God" (p. 359).

McGrath (2002) definieert christelijke spiritualiteit als volgt:

"Christelijke spiritualiteit heeft te maken met het zoeken naar een bevredigend, authentiek christelijk bestaan, waarbij de grondslagen van het christelijk geloof gecombineerd worden met de totale ervaring van het leven op basis en binnen de context van dat geloof" (p. 14).

Jos Douma (z.d.) betreft Jezus Christus meer expliciet in zijn omschrijvingen van christelijke spiritualiteit, zoals in onderstaande definitie:

"Christelijke spiritualiteit komt tot uitdrukking waar mensen door de Geest geleid en tot eer van de Vader Jezus Christus centraal stellen in hun leven en in Hem alles zoeken en vinden wat ze nodig hebben."

3.1.5. Concluderend

Wanneer ik de Bijbelse wortels van spiritualiteit en de verschillende definities bekijk, kom ik tot wat kernelementen van christelijke spiritualiteit. Spiritualiteit gaat om het geestelijke leven: het leven wat de Geest van God geeft aan en in mensen. Hierin draait het om de ontmoeting tussen God en mens, waar de Geest het hart van de mens omvormt naar het beeld van Jezus Christus. Dit komt tot uitdrukking in het concrete bestaan van de mens, in zijn of haar persoonlijke omstandigheden. Dat is tegelijkertijd waar spirituele vorming over gaat.

3.2. HET 'WAT' VAN SPIRITUELE VORMING

Spiritualiteit heeft als doel om gevormd te worden naar het beeld van Jezus Christus, dat is zichzelf te zien en te worden zoals God de mens bedoeld heeft. Vanuit de psychologie worden er drie elementen geschetst die invloed hebben op hoe de mens zichzelf als persoon beleeft (Blommesteijn, 2015):

1. Het werkelijke zelf: het geheel van houdingen en gewoonten, persoonlijke biografie, cultuur, taal, opleiding en sociale context. Dit is waarneembaar voor anderen.
2. Het sociale zelf: het geheel van houdingen en gewoonten waar eisen, verwachtingen of ogen van anderen toe dwingen of verleiden. Het is een reactie op invloeden van buiten.
3. Het ideale zelf: hoe we onszelf willen zien en meestal geloven te zijn.

De studie in de spiritualiteit levert een vierde aspect, het transcendente zelf: wie de mens in Gods ogen is. De mens kan toegroeien naar bewustwording van die diepste identiteit, de waarheid over zichzelf in God. Dit vraagt van de mens besef dat hij niet is hoe hij zichzelf graag zou willen zien, maar zoekend op weg is om dat te worden wat God in hem ziet. Voor de spiritualiteit is het van belang dat de hele persoon betrokken wordt in de vormgeving van het leven en gericht wordt op de doelen waar hij werkelijk voor leeft, dat is voor God (Blommesteijn, 2015). Dat is waar spirituele vorming over gaat. Het is een proces van omvorming. Het is rijping tot geestelijke volwassenheid, een toegroeien naar Christus als Hoofd. Spirituele vorming is in gedrag, denken, willen, herinneren, voelen en gerichtheid omgevormd worden naar het beeld van Christus (Erwich & Van de Koot – Dees, 2014). Elk facet van het leven moet op Christus gericht worden, door de kracht en inwoning van de Heilige Geest (Boa, 2001). Heel treffend vind ik de woorden die Setran en Kiesling (2013) hieraan geven:

'Emerging adult spiritual formation must reshape their loves, urge them to costly sacrifice, and call them to a life with Christ in which they are daily transformed by the work of the Holy Spirit' (p. 30).

3.2.1. Vlees en Geest

In paragraaf 3.1 kwam naar voren dat het hart een centraal, sturend element is in het leven van de mens. Spirituele vorming vraagt daarom een focus op het hart. Het hart van de mens is van nature gericht op eigen verlangens, eigen 'goden' en eigen 'koninkrijken'. Dit wordt in de Bijbel ook wel een leven naar het vlees genoemd. Spirituele vorming leert te leven naar de Geest (Setran en Kiesling, 2013). De gelovige is geheiligd door de Geest, apart gezet voor een leven met en door Jezus. Maar deze 'status' van geheiligd zijn moet gerealiseerd worden in het concrete, dagelijkse leven (Filippenzen 2: 12 – 13). Dit vraagt een wandelen naar de Geest in plaats van naar het vlees. Het woord 'vlees' wordt in de Bijbel op verschillende manieren gebruikt. Waar ik nu op doel is het vlees zoals dat in Romeinen 7 naar voren komt: de 'wet van de zonde' of de 'oude mens'. Tot de volledige vernieuwing bij Jezus' komst kunnen oude verlangens, gedragingen en gewoontes de kop op blijven steken. Ze strijden tegen het leven van Christus in de gelovige, tegen de Geest. In Galaten 5: 19 – 23 worden de werken van het vlees en de Geest tegenover elkaar gezet. Het vlees blijft wel tot de dood bij de gelovige, maar hoeft niet te domineren. De gelovige moet zichzelf zien als dood voor de zonde en de zonde niet over zich laten heersen (Romeinen 6 en 8). Hij mag wandelen naar de Geest (Galaten 5: 16, 25) (Boa, 2001).

3.2.2. De focus van het hart

Door te wandelen naar de Geest wordt het hart van een gelovige gericht op één ding: Jezus Christus en de voortgang van Zijn werk. Daar ligt de focus niet automatisch op. Eén van de taken van spirituele vorming is mensen te helpen om de idolen van hun hart te ontdekken, de namaakgoden te ontmaskeren. Een namaakgod is alles wat zo wezenlijk voor iemands leven is, dat bij verlies daarvan het leven nauwelijks meer de moeite waard lijkt (Keller, 2009). Maar spirituele vorming is niet te bereiken door enkel het verkeerde te ontmaskeren, 'nee' te zeggen tegen wat niet goed is. Er moet iets mooiers, iets aantrekkelijks tegenover staan (Setran en Kiesling, 2013). Jezus moet degene zijn op wie al het verlangen gericht wordt. "Jezus moet meer schoonheid voor je verbeelding en meer aantrekkelijks voor je hart hebben dan je afgod. Dat zal vervanging bieden voor je namaakgod" (Keller, 2009, p. 158). Als de focus op Jezus komt te liggen, bepaalt dat ook de visie op andere zaken. Hoe meer iemand onder de indruk is van God, hoe minder hij onder de indruk zal zijn van andere zaken (Boa, 2001). Hoe het hart op Jezus gericht kan worden, komt in paragraaf 3.3 aan de orde.

3.2.3. Identiteit

De gerichtheid van het hart heeft alles te maken met identiteit. Het doel van spirituele vorming is te worden wat God in je ziet. Elk mens is er vatbaar voor om zijn zelfbeeld te laten bepalen door de opvattingen en meningen van anderen. Maar de diepste identiteit is alleen te ontdekken bij de waarheid van Gods Woord. Door verschillende theologen wordt gesproken over 'the exchanged life'. Er worden allerlei benamingen voor gebruikt, zoals het nabije leven, overwinningsleven en het hoogste leven. Waar het om gaat, is het leven vanuit de nieuwe identiteit in Christus. Dit leven is gebaseerd op verschillende principes (Boa, 2001). De gelovige is één geworden met Christus dood, opstanding en verheerlijking (Rom. 6: 2 – 11; Gal. 2:20; Ef. 2: 5 – 6; e.a.). Dit betekent dat het niet meer gaat om het eigen leven, maar om Jezus' leven. Het oude leven is afgelegd, het nieuwe is aangedaan. Een leven door de Geest is aangebroken (Kol. 3:9; Ef. 4:22'; Rom. 8:2, e.a.). Dit leven kan alleen geleid worden door verbinding met Jezus, de Wijnstok (Joh. 15: 1 – 8; 2 Kor. 2:14). De gelovige heeft deze waarheid te kennen en aanvaarden in geloof, ook als het tegen de menselijke logica of gevoelens in lijkt te gaan. Bij dit nieuwe leven in navolging van Jezus, hoort gebrokenheid, lijden en eigen tekortkomingen (Rom. 7: 14 – 25; 12: 1-2; 2 Kor. 12:9, e.a.). Het nieuwe, geestelijk leven is geen kwestie van proberen dingen voor Jezus te doen, maar rusten en wortelen in wat Hij voor ons gedaan heeft. Het is een leven vanuit die diepste identiteit.

3.2.4. Roeping

Spirituele vorming wil het hart richten op God en Zijn plan met de wereld. Een aspect wat aan dat plan verbonden is, is roeping: het ontdekken van de eigen plaats in het plan van God. Christelijke roeping verschilt van algemene roeping. Algemene roeping focust zich op het begrijpen van waar je geschikt voor bent en het continu onderzoeken van opties en mogelijkheden. Christelijke roeping is geworteld in doel en voorzienigheid. God roept een christen om tot zegen te zijn voor anderen. Hij roept om niet alleen Jezus' beeld gelijkvormig te worden, maar ook Zijn missie te omarmen. Dat betekent dat Zijn volk gezonden wordt in de donkere en gebroken plaatsen van de wereld, om daar Zijn Koninkrijk in woord en daad te verkondigen (Setran en Kiesling, 2013).

3.2.5. Concluderend

Spirituele vorming gaat om het worden van wie men in God is. Het is een proces van omvorming naar Christus' beeld. In plaats van te leven naar het vlees, moet de gelovige gaan leven naar de Geest. Door te leven naar de Geest, wordt het hart gericht op één ding: Jezus, de voortgang van Zijn werk en de

eigen plaats daarin. Deze gerichtheid van het hart gaat over identiteit: een leven vanuit de diepste identiteit in God.

3.3. HET 'HOE' VAN SPIRITUELE VORMING

We hebben gekeken naar wat spirituele vorming is: het vormen naar het beeld van Jezus Christus. Hiervoor is het nodig dat het hart, het centrale, sturende element van de mens, gericht wordt op Hem, Zijn werk in deze wereld en de eigen plaats daarin. In deze paragraaf sta ik stil bij hoe het hart van de mens daarnaar gericht kan worden.

3.3.1. Geestelijke disciplines

Verlangens van het hart zitten vaak ingebakken in dagelijkse routines. Foster (2007) noemt het 'de slavernij van vastgeroeste gewoonten' (p.11). Het is in eerste instantie nodig dat gelovigen zich bewust worden van hun patronen en de invloed daarvan op hun spirituele vorming en andersom. Door geestelijke disciplines kunnen 'namaakgoden' ontdekt worden en het hart gericht worden op Jezus alleen. Geestelijke disciplines kennen een lange traditie van door de tijd geteste manieren om het geestelijk leven eigen te maken. Het is een middel tot innerlijke omvorming (Boa, 2001).

Er is geen standaard lijst van geestelijke disciplines. Er zijn diverse indelingen gemaakt en verschillende soorten beschreven. Zo gebruikt Richard Foster (2007) een indeling in drie categorieën: innerlijke, uiterlijke en gemeenschappelijke disciplines. David Willard maakt een indeling van twee soorten: geestelijke disciplines van onthouding en verbinding (Boa, 2001). Ik kies in dit onderzoek voor de indeling van Willard. De aspecten die Foster benoemt, komen daar in terug. Het veld van de geestelijke disciplines is groot. Met de disciplines die ik noem, pretendeer ik niet compleet te zijn maar streef ik naar het benoemen van de belangrijkste aspecten. Omdat dit onderzoek gericht is op een retraite, besteed ik extra aandacht aan afzondering en stilte.

Disciplines van onthouding houdt in dat men zich voor een tijd onthoudt van menselijke behoeften, ten behoeve van het geestelijk leven (Boa, 2001). Onthouding laat de diepste verlangens van mensen bovenkomen. Zo kunnen 'valse goden' ontmaskerd worden. Het geeft bewustwording van waar iemand meestal door beheerst wordt (Setran & Kiesling, 2013). Dit kan in verschillende vormen, zoals onthouding van gezelschap (afzondering), geluid (stilte), voedsel of andere goederen. Ik ga wat dieper in op afzondering en stilte.

Afzondering

Afzondering gaat over zich voor een tijd van de invloed en indrukken van de wereld onttrekken, om in de aanwezigheid van God te zijn. Het schept anonimiteit. Afzondering geeft ruimte voor kracht, afhankelijkheid, reflectie, hernieuwing, en confrontatie met gewoontes of andere zaken in het leven die niet bij een leven met Christus horen. Hierdoor kunnen 'namaakgoden' aan het licht komen. Het maakt kwetsbaar voor God. Door terugtrekking kan arrogantie en autonomie bestreden worden en nederigheid en vertrouwen bevorderd. Afzondering maakt het mogelijk om je af te sluiten van alle stemmen van de wereld, van afleiding en de dagelijkse sleur. Het kan een goede voorbereiding zijn op een belangrijke keuze, een volgende stap op 'de reis'. Het voorkomt dat keuzes gemaakt worden door een uiterlijke impuls. Afzondering schept ruimte om het hart te richten op en laten beheersen door het doel en de wil van God met het leven (Boa, 2001). Het kan helpen om de eigen persoon te zien door de ogen van God, in plaats van door de visies en meningen van anderen. Dit kan iemand losmaken van de illusie dat zijn identiteit afhankelijk is van wat hij presteert. Het geeft stilte om Gods stem van liefde te horen (Setran en Kiesling, 2013 en Keller, 2009).

In de Evangelieën komt diverse keren naar voren dat Jezus zich op bepaalde momenten afzonderde. Hij trok zich terug in de woestijn ter voorbereiding op zijn publieke bediening (Matth. 4). Later trok hij

zich terug ter voorbereiding op de selectie van zijn discipelen (Luk. 6). In Gethsemané zonderde Hij zich af van Zijn discipelen om zich voor te bereiden op Zijn lijden en dood (Matth. 26) (Boa, 2001).

Stilte

Stilte is iets wat veel mensen niet meer gewend zijn. Stilte maakt het mogelijk om naar de stem van God te luisteren. Het versterkt het effect van afzondering en afzondering schept weer de mogelijkheid voor stilte. Stilte kan uitnodigen of uitdagen tot vertrouwen, al kan het in eerste instantie oncomfortabel zijn. Het is ook mogelijk om stilte te beoefenen zonder afzondering. Men kan zichzelf opleggen minder te spreken dan anders. Dat geeft bewustzijn van hoe en wat men gewoon is te zeggen (Boa, 2001).

Naast disciplines van onthouding zijn er disciplines van verbinding. Dit zijn oefeningen die de verbinding zoeken met God en Zijn wil. Dit kan bijvoorbeeld door gebed, bijbelstudie, getuigen of aanbidding. Ook kan het bijhouden van een dagboek daarbij helpen. Het stimuleert bewustwording van de unieke weg van omvorming die God met iemand gaat. Een ander aspect wat bij draagt aan de verbinding met God is een gemeenschap van mede-gelovigen.

3.3.2. Gemeenschap

Omdat deze gemeenschap een belangrijke rol speelt bij spirituele vorming, ga ik hier dieper op in. Sociale groepen kunnen een buffer vormen tussen de verlangde identiteit (gevormd worden naar Christus' beeld) en identiteiten die daarmee in strijd zijn. Baucum legt de kracht van een identiteit vormende gemeenschap uit aan de hand van vier elementen: relaties, rituelen, retoriek en rollen (Setran en Kiesling, 2013):

1. Relaties: voor spirituele vorming is het nodig dat individuen verbonden worden met de christelijke gemeenschap en boodschap. De relatie met Christus is nooit een ik-Hij relatie, maar een wij-Hij relatie.
2. Rituelen: rituelen versterken identificatie en helpen om te focussen op geloofsinhoud. Het gaat verder dan cognitief beamen, waardoor waarheden dieper kunnen wortelen. Rituelen kunnen ook overgangen markeren.
3. Retoriek: voor spirituele vorming is het essentieel dat er een helder grondbeginsel is, een gegronde theologische visie op spirituele volwassenheid. Steve Chalke geeft woorden aan dat belang: 'If you want to change someone, you must first tell a different story about who they are' (Setran en Kiesling, 2013, p.78).
4. Rollen/verantwoordelijkheden: mensen hebben verantwoordelijkheden nodig om een sterke identiteit te ontwikkelen. Ze moeten verantwoordelijkheid leren dragen om te dienen en de gebroken plaatsen in de wereld te herstellen. Door luisterend naar de Geest verschillende verantwoordelijkheden te proberen, kunnen ze Zijn gaven aan hen leren onderscheiden.

3.3.3. Concluderend

Om het hart te richten op God, Zijn plan met deze wereld en de eigen plaats daarin, zijn geestelijke disciplines van onthouding en verbinding nodig. Oefeningen van onthouding ontmaskeren de diepste verlangens en werpen de mens terug op zijn diepste identiteit. Een retraite (het onderwerp van dit onderzoek) draait om afzondering en stilte. Deze oefeningen maken het mogelijk om de stem van God te horen en (opnieuw) de identiteit in Hem te wortelen. Oefeningen van verbinding zoeken de verbinding met God en zijn wil. Om de identiteit in God te versterken, is een gemeenschap van

medegelovigen, waarin relaties, rituelen, een heldere boodschap en het dragen van verantwoordelijkheden een plaats hebben, van belang.

3.4. SPIRITUELE VORMING VAN JONGVOLWASSENEN

We hebben gekeken naar wat spirituele vorming is en hoe mensen spiritueel gevormd kunnen worden. In deze paragraaf spits ik dit toe op jongvolwassenen. Wat zijn speciale aandachtspunten wat betreft de spirituele vorming van deze doelgroep? Ik sta eerst stil bij het kansrijke van de periode van jongvolwassenheid wat betreft spirituele vorming. Daarna richt ik mij op waar uitdagingen liggen.

3.4.1. Kansrijke periode

De periode van jongvolwassenheid is een grensgebied (Andriessen, 2006). Het is een onduidelijk tijdperk waarin allerlei mogelijkheden open liggen. Er is weinig wat vast staat. Verhuizingen, wisselende banen, studies en relaties maken de periode onvast. Het ouderlijk toezicht is verdwenen en er zijn ook nog geen belangrijke verantwoordelijkheden te dragen. Het is een periode van exploratie (Mönks & Knoers, 2009). Overtuigingen en leefgewoonten waarmee jongvolwassenen opgegroeid zijn worden in deze periode 'getest' (Setran & Kiesling, 2013). Dit maakt dat conformisme nagenoeg verdwenen is, wat veel openheid geeft om naar de wortels van het hart te gaan, een centraal element in spirituele vorming. Waar hun hart in deze periode op gericht wordt, zal veel belangrijke keuzes beïnvloeden.

3.4.2. De blik op oneindig

Daarom is het juist ook voor jongvolwassenen van belang dat hun hart gericht wordt op God, Zijn plan met deze wereld en hun eigen plaats daarin. Hen moet geleerd worden lief te hebben wat liefde waard is. Dit vraagt van mensen die met jongvolwassenen werken dat zij met creativiteit, verbeelding en verhalende kracht het Woord doorgeven en Gods boodschap aantrekkelijk maken door woorden en hun eigen leven. Die boodschap is niet alleen maar aantrekkelijk, het Evangelie vraagt offers en is verbonden aan kruis dragen. Dit vormt een uitdaging voor jongvolwassenen. De meesten zien hun levensfase als een tijd voor plezier, entertainment en zelfontplooiing. Een tijd van exploratie is gezond en nodig om te komen tot een authentiek christelijk leven (McGrath, 2002). Maar het gevaar is dat het geestelijk leven in de 'lockbox' wordt geplaatst, om het later weer eens tevoorschijn te halen. Jongvolwassenen hebben (oudere) mensen nodig die hen het 'zaai en oogst perspectief' laten inzien. Wat zij nu zaaien, zullen zij later oogsten (Setran & Kiesling, 2013).

Om spiritueel gevormd te worden kunnen jongvolwassenen niet drijven op bergtopervaringen, zoals conferenties. Ook zij hebben geestelijke oefeningen nodig om hun hart duurzaam op het juiste te richten, hun blik op de Oneindige (Setran & Kiesling, 2013). Geestelijke oefeningen vragen discipline, wat voor jongvolwassenen een extra uitdaging vormt, gezien de instabiele fase waarin zij verkeren (zie hoofdstuk 2). Sommigen van deze geestelijke oefeningen zullen extra ingrijpend zijn, zoals de onthouding van gezelschap door een periode van afzondering. Juist sociale contacten en goedkeuring van anderen spelen een belangrijke rol (Setran & Kiesling, 2013). Toch kan juist een dergelijk ingrijpende oefening voor hen spiritueel vormend zijn. Het brengt hen naar de wortels van wie zij echt zijn. Ook geeft afzondering de mogelijkheid tot reflectie, wat helpend is om bindingen aan te kunnen gaan (Mönks & Knoers, 2009).

3.4.3. Autonomie en gemeenschap

Jongvolwassenen leven in een cultuur waarin gehecht wordt aan autonomie en onafhankelijkheid (Boa, 2001). Door de instabiliteit van hun leven, behoren zij vaak niet tot een ondersteunende gemeenschap (Setran & Kiesling, 2013). Zij zijn echter wel gebaat bij de sociale buffer van een identiteit-vormende gemeenschap (zie 3.3.2.). Zonder een gemeenschap van mede-gelovigen zal de

heersende cultuur meer invloed hebben op hun identiteit dan de waarheid van het Evangelie (Boa, 2001).

3.4.4. Zelfontplooiing en roeping

De huidige cultuur rondom jongvolwassenheid is van invloed op hoe men met roeping omgaat. Eerder was volwassenheid verbonden met het gaan dragen van verantwoordelijkheid voor anderen. Nu ligt de focus eerder op zelfontplooiing, waarin allerlei mogelijkheden open liggen (Mönks & Knoers, 2009). Spirituele vorming vraagt echter een focus op Gods plan met de wereld. Jongvolwassenen hebben het nodig dat hun aandacht gericht wordt op dat God hen maakte om een rol te spelen in Zijn plan, nu en in de toekomst. Wat kan hen daarbij helpen?

Jongvolwassenen ervaren keuzestress en laten daardoor soms zoveel mogelijk opties open. Het is nodig dat zij de voordelen leren zien van het beperken van keuzes en het kiezen van een pad. Begrenzing maakt het mogelijk om daar binnen waardevolle bijdragen te leveren en specifieke persoonlijke doelen uit te leven. Ook helpt begrenzen om gaven en passie te ontdekken.

Sommige jongvolwassenen leven met het idee dat er één specifiek plan van God voor hun leven is. Zij zijn erbij gebaat onder ogen te zien dat veel opties goed zijn. Het gaat om het meewerken aan het Koninkrijk van God. Ook hebben zij het nodig om oog te krijgen voor het feit dat God al actief is (geweest) in hun levens. Hij heeft gaven, passies, (on)mogelijkheden en mensen gegeven. (Daarbij moet wel opgemerkt worden: God roept niet altijd mensen in overeenstemming met hun gaven. Mozes is een voorbeeld daarvan. Dat is niet normatief, maar het wijst wel op een bepaalde realiteit. Al is het onwaarschijnlijk, het is wel nodig om open te staan voor onverwachte en onwaarschijnlijke roepingen.) Gaven kunnen ontdekt worden door een balans tussen 'vita activa' en 'vita contemplativa'. Om gaven en passies te ontdekken is het nodig om te experimenteren, maar ook biddend te reflecteren en te luisteren naar God (Setran & Kiesling, 2013).

3.4.5. Mentoraat

Om richting te vinden kan een jongvolwassene gebaat zijn bij een mentor (Boa, 2001). Door de fase waarin zij verkeren, hebben zij meer behoefte aan mentoren dan aan 'grote mannen' die hen overweldigen met hun expertise. Ze kunnen gebaat zijn bij een oudere vriend of vriendin die hun ontwikkeling faciliteert, hen voedt en hen soms corrigeert in hun geloofsgroei, relaties en de bindingen die zij aangaan. Mentoren kunnen jongvolwassenen helpen om hun verleden, heden en toekomst in het licht van Gods werk te bekijken. Dit kunnen zij doen door het bevorderen van een houding van herinneren, oplettendheid en voorstellingsvermogen (Setran en Kiesling, 2013).

1. *Verleden - herinneren.* Jongvolwassenen hebben het nodig om te leren verbinding te zoeken met Gods handelen in de bijbelse- en kerkgeschiedenis en in iemands persoonlijk leven. In het Oude Testament was Gods oproep om te herdenken, verbonden met geestelijke doelen (Deut. 8: 12 – 14, 17). Het herinneren van Gods goedheid in eigen levens en in de geschiedenis, kan jongvolwassenen helpen te beseffen dat ze afhankelijk zijn van de zegen en genade van God. Het kan ook moed geven in het proces van het opnemen van nieuwe verantwoordelijkheden, het aangaan van nieuwe relaties, en dergelijke. Juist daar kan angst ontstaan of een terugschrikken van waar God hen toe roept. Het zich herinneren van Gods trouw in de geschiedenis, kan vertrouwen geven in de toekomst. Daarnaast roept het herinneren van Gods goedheid op om goed te doen aan anderen (Deut. 15:15; Matth. 10:8). Praktisch kan een houding van herinneren

gestimuleerd worden door het levendig voorhouden van de verhalen uit de bijbelse- en kerkgeschiedenis, het bij laten houden van een dagboek waarin zij sleutelmomenten bijhouden en het vieren van belangrijke momenten.

2. *Heden - oplettendheid.* Mentoren kunnen jongvolwassenen attent maken op de aanwezigheid van God in hun eigen leven en in de wereld om hen heen. Ze kunnen hen helpen om te ontwaken en wakker te blijven, door vragen te stellen als: welke gebeurtenissen, situaties en mensen heeft God in je leven gebracht in de laatste week en wat wil Hij je daarmee laten zien? Wat voor voorspoed en tegenslag heb je meegemaakt? Bracht dat je dichter bij God of verder bij Hem vandaan? Ook in het 'academische' leven hebben zij oplettendheid nodig, om Gods kracht, schoonheid, creativiteit, soevereiniteit, wijsheid en rationaliteit in hun studies te zien. Mentoren kunnen hen laten reflecteren op wat ze van God zien in hun studies en de spirituele consequenties van bepaalde vakinhouden. Zo kan hij de jongvolwassene alert maken op hoe het proces van educatie hen vormt.
3. *Toekomst – het creëren van visie.* Mentoren kunnen jongvolwassenen helpen nadenken over de toekomstige gevolgen van de keuzes die zij nu maken. En ook andersom: hen helpen een visie te vormen voor hun toekomst en na te denken over hoe ze hun leven nu zo in kunnen richten dat het leidt naar die toekomst. Veel jongvolwassenen worstelen met een gebrek aan ambitie, omdat ze denken dat het er niet toe doet of dat ze het toch niet kunnen bereiken. Mentoren kunnen dat tegengaan door hen aan te moedigen om moedig te reageren op Gods roeping. Jongvolwassenen hebben mogelijkheden nodig om expertise op verschillende gebieden te ontwikkelen, voorbeelden van mensen die belangrijke opdrachten volbrachten en verbale bevestiging dat ze geschikt zijn om uitdagend werk te volbrengen. Voornamelijk voorbeeldfiguren zijn van belang: voorbeelden van mensen die zich richten op hun roeping, daarin trouw blijven en hun levens organiseren rond de waarden en prioriteiten van het Koninkrijk van God (2 Tim. 3:10-11).

3.4.6. Concluderend

In dit hoofdstuk heb ik gezocht naar een antwoord op de vraag: wat is nodig om jongvolwassenen spiritueel te vormen? De eerste ontdekking is dat de periode van jongvolwassenheid veel potentie in zich heeft voor spirituele vorming, door de mogelijkheid om naar de wortel te gaan: het hart en de identiteit. Een van de geestelijke disciplines die de mogelijkheid om naar de wortel te gaan nog meer versterkt, is afzondering.

Naast een kans vormt de periode ook een uitdaging, door haar wisselvalligheid en tijdelijkheid. Om jongvolwassenen spiritueel te vormen is het nodig dat hun blik gericht wordt op 'oneindig'. Ze hebben bewustwording nodig van het feit dat de huidige gerichtheid van hun hart en de keuzes die zij nu maken, gevolgen hebben voor de toekomst. Een ander gevolg van de instabiliteit van hun bestaan en de nadruk op autonomie, is het vaak ontbreken van een identiteit-vormende gemeenschap. Dit hebben zij echter wel nodig om hun identiteit in God te blijven wortelen.

Een andere uitdaging wordt gevormd door de nadruk op zelfontplooiing. Spirituele vorming vraagt een focus op God en Zijn plan. Jongvolwassenen hebben het nodig dat hun focus verlegd wordt van enkel zelfontplooiing naar hun plaats in Gods plan. Een mentor kan hierbij helpend zijn.

Na de blik gericht te hebben op de spirituele vorming van jongvolwassenen in het algemeen, is het tijd om verder in te zoomen op de spirituele vorming van voltijdstudenten GPW.

4. SPIRITUELE VORMING VAN STUDENTEN GPW: ALUMNI ONDERZOEK

We zijn op weg naar een antwoord op de vraag: hoe kan een retraite optimaal bijdragen aan de spirituele vorming van derdejaarsstudenten GPW? Om tot een antwoord te komen heb ik onderzocht wat jongvolwassenen nodig hebben om spiritueel gevormd te worden. Maar de doelgroep is specifiek dan jongvolwassenen in het algemeen. Uiteindelijk gaat het om derdejaarsstudenten GPW.

In 2014 heeft het Lectoraat Geestelijk leiderschap (2010-2014) onder leiding van René Erwich een onderzoek afgerond naar de geloofsontwikkeling van hbo-theologiestudenten aan de academie Theologie in Ede (Erwich & Van de Koot – Dees, 2014). De vraag die in dit onderzoek centraal stond was: *“In hoeverre is er bij competentiegericht opgeleide alumni van de AT-CHE een ontwikkeling zichtbaar in hun spiritueel profiel in relatie tot hun werk als hbo theoloog? Wat heeft de theologie opleiding hiertoe bijgedragen en wat zijn mogelijke lacunes?”*. Het rapport van dit onderzoek heb ik gebruikt om een algemene indruk te krijgen van de spirituele vorming van studenten GPW. Hoe kwamen deze studenten binnen? Wat deed de opleiding met hun spiritualiteit? Waren er nog andere zaken van invloed op hun spirituele ontwikkeling? Welke behoeften met betrekking tot spirituele vorming benoemen zij? Op de geraadpleegde literatuur en dit onderzoeksrapport heb ik de topics voor mijn praktijkonderzoek gebaseerd.

4.1. START VAN DE OPLEIDING EN MOTIVATIE

Uit het alumni onderzoek blijkt dat studenten zeer gemotiveerd starten met de opleiding. Een deel komt direct vanuit het voortgezet onderwijs, een ander deel heeft eerst een andere opleiding of een bijbelschool gedaan. En er zijn studenten die op latere leeftijd aan de opleiding zijn begonnen. De motivatie om theologie te gaan studeren ligt in het helpen van mensen, het verdiepen van het eigen geloof of het verkondigen van het geloof. Sommigen zijn door een spirituele ervaring tot het besluit gekomen om GPW te gaan studeren. Het lukt studenten niet altijd om die motivatie ook vast te houden. Eén van de oorzaken daarvan kan liggen in het feit dat er gedurende de opleiding geschud wordt aan de opvattingen, die juist een motivatie waren om aan de opleiding te beginnen. Uit het onderzoek blijkt ook dat studenten problemen van psychische aard hebben ervaren en dat dit doorwerkt in hun studietijd.

4.2. FACTOREN VAN INVLOED BINNEN DE OPLEIDING

Verschillende factoren blijken van invloed te zijn op de spirituele ontwikkeling van hbo-theologie studenten. Uit het alumni onderzoek blijkt dat het specifieke karakter van de identiteitsontwikkeling in de adolescentiefase daarbij een rol speelt. De religieuze socialisatie, welke betekenis geloof, spiritualiteit en kerk hadden in de periode voor de opleiding, beïnvloedt de spirituele ontwikkeling van de student.

De eigen houding ten opzichte van nieuw gedachtegoed beïnvloedt de spirituele ontwikkeling ook. Hoeveel innerlijke ruimte ervaart de student om te kunnen omgaan met nieuwe denkbeelden? Veel alumni ervoeren die ruimte pas gaandeweg. Dit lijkt samen te hangen met de persoonlijke stabiliteit en de mate van acceptatie van de verschillen.

Een andere factor van invloed is de gevoelde distantie ten opzichte van eerdere geloofservaringen. Bij de meeste alumni had de gevoelde distantie een positieve uitwerking. Er ontstond meer ruimte voor andere normen en waarden of een diepere doordenking van hun vaststaande geloofswaarheden.

Over medestudenten zijn meer negatieve dan positieve geluiden te horen. Een enkeling bad en vastte met medestudenten. En een enkeling vond medestudenten inspirerend. Maar het merendeel spreekt negatief over bijvoorbeeld de stelligheid van medestudenten of hun gebrek aan passie.

Verschillende alumni noemen de persoonlijke aandacht in onder andere supervisie en studieloopbaanbegeleiding als positieve invloed op hun spirituele ontwikkeling. Zij geven aan dat dit eerder meer dan minder een plaats mag hebben in de opleiding.

Van docenten ondervonden zij de volgende invloeden: enthousiasme over hun vak, aandacht voor persoonlijke en spirituele ontwikkeling, inhoudelijke kennis, het creëren van een open sfeer, het krijgen van tools om meer verdieping te zoeken en het zijn van een voorbeeld in dienstbaarheid, passie en liefde voor God en Zijn woord. Ook noemden sommigen in dit verband dat zij de gesprekken met de hogeschoolpastor gewaardeerd hebben.

Ook worden er verschillende vakken genoemd die voor hen van betekenis zijn geweest. Ze hebben gefungeerd als bronnen waar ze zich tijdens hun studie mee hebben gevoed. Wat alumni waardeerden zijn docenten die een helicopterview kunnen bieden, zonder dat er direct een standpunt ingenomen wordt. Ook spreken sommigen zich waarderend uit over het door de vakken kennismaken met theologen en inspirerende gelovigen.

De periode van stage wordt door veel alumni als betekenis- en waardevol gezien. In de stage leren ze zichzelf en anderen kennen en gaan er 'nieuwe werelden' open.

4.3. FACTOREN VAN INVLOED BUITEN DE OPLEIDING

Geestelijke vorming vindt ook veel buiten de opleiding plaats. Een belangrijk netwerk wat in het alumni onderzoek genoemd wordt is een christelijke studentenvereniging, zoals Navigators of IFES. Ook netwerken als TRIN en Jong & Vrij worden genoemd, maar daar waren studenten vooral actief in hun puberteit. Sommigen gaven aan meer spirituele vorming buiten de opleiding te vinden, dan binnen de opleiding. Het is opvallend dat de rol van kerkelijke gemeenten nauwelijks genoemd wordt.

4.4. BEHOEFTE M.B.T. SPIRITUELE VORMING

Uit het onderzoek komt naar voren dat er behoefte is aan meer spirituele vorming. Er is behoefte aan een evenwichtig onderwijsprogramma, sterk op intellectueel en spiritueel vlak. Alumni hadden behoefte aan meer verbinding met docenten, niet alleen op intellectueel, ook op spiritueel vlak. Verschillenden noemen daarbij ook een persoonlijke mentor en meer persoonlijke aandacht voor wat alle kennis met je doet.

5. SPIRITUELE VORMING VAN STUDENTEN GPW: PRAKTIJKONDERZOEK

Dit onderzoek heeft als doel helder te krijgen hoe een retraite spiritueel vormend kan zijn voor derdejaarsstudenten GPW. Ik heb onderzocht wat jongvolwassenen nodig hebben om spiritueel gevormd te worden. Door het alumni onderzoek heb ik een algemene indruk gekregen van de spirituele vorming van GPW studenten.

Naast deze literatuurstudie heb ik praktijkonderzoek gedaan onder voltijdstudenten uit het derde studiejaar van GPW. Met de interviews beoogde ik een specifiek beeld te krijgen van de spirituele vorming van de studenten gedurende de studie, met bijzondere aandacht voor jaar 3. De onderzochte alumni blikten van een afstand terug op de studietijd. De studenten die ik geïnterviewd heb, zitten middenin het proces. Zij hebben ‘verse ervaringen’, voornamelijk wat het derde jaar betreft. Daarnaast veranderen er voortdurend zaken in de opleiding. Zo hebben de huidige studenten spiritualiteitsbijeenkomsten mee gemaakt, waar bij de alumni geen sprake van was. Andersom hebben alumni een aantal themaweken meegemaakt, die nu geen plaats meer hebben in het curriculum of in een andere vorm plaatsvinden.

Daarnaast heb ik interviews afgenomen met SLB’ers van jaar 1 en 2. SLB’ers zijn expliciet gericht op de ontwikkeling van studenten. Met name in jaar 1 en 2 hebben zij diverse contactmomenten met hen. Ik wilde hen als informanten horen over wat zij opmerken aan spirituele ontwikkeling bij studenten en mogelijke knelpunten en hulpmiddelen daarin.

De interviews cirkelden rond de volgende topics:

- Socialisatie: hoe kwamen deze studenten de opleiding binnen? Wat voor achtergrond hebben ze? Hoe werd er in hun sociale omgeving met het geloof omgegaan?
- Start van de opleiding: met wat voor motivatie kwamen de studenten binnen? Hoe is die motivatie nu? Hoe heeft dat zich ontwikkeld?
- Ontwikkeling geestelijk leven: hoe ontwikkelde het persoonlijk geloof zich gedurende de opleiding?
- Invloeden van binnen de opleiding: waarin zien zij de invloed van de opleiding op de ontwikkeling van hun geestelijk leven?
- Invloeden van buiten de opleiding: wat beïnvloedt hun geestelijk leven buiten de opleiding om?
- Behoeften met betrekking tot geestelijke vorming.

De topics van de interviews zijn gebaseerd op het literatuuronderzoek. In de interviews heb ik bewust de term spirituele vorming niet gebruikt. Dat is een abstracte term, waar ze misschien nog nooit over nagedacht hebben. Ik verwachtte dat de term ‘persoonlijk geloofsleven’ of ‘geestelijk leven’ meer herkenning en associaties op zou roepen dan ‘spirituele vorming’.

5.1. RESULTATEN

De interviews heb ik opgenomen en na afloop getranscribeerd. (De uitwerking is te vinden als bijlage.) Na afname en transcriberen van alle interviews heb ik deze gecodeerd vanuit een startlijst (Mighelbrink, p. 118). De startlijst met codes of thema's is voortgekomen uit het literatuuronderzoek naar spirituele vorming en het lectoraatsonderzoek naar de spirituele ontwikkeling van alumni. Het betrof de volgende thema's: socialisatie, motivatie voor de studie GPW, spirituele ontwikkeling algemeen, knelpunten, hulpmiddelen, jaar 3 en behoeften van studenten. Deze thema's hanteer ik nu ook als kapstok om de inzichten vanuit de interviews aan op te hangen.

5.1.2. Socialisatie

Alle geïnterviewde studenten zijn opgegroeid in een christelijk gezin en een 'kerkelijk milieu'. De kerkelijke achtergronden zijn divers. Opvallend is dat de meeste studenten naast hun kerkelijke achtergrond ook een ander christelijk netwerk noemen, wat van invloed is geweest op hun geloofsleven voordat zij met GPW startten. Voorbeelden daarvan zijn een bijbelschool, Opwekking en Jij daar.

5.1.3. Motivatie

Wat betreft de motivatie valt op dat het merendeel van de studenten met een duidelijk doel binnenkomt. Dat varieert van de zending in willen tot diaconaal werk. De studenten startten met passie om daarvoor te gaan. Alle geïnterviewde studenten geven aan dat de motivatie waarmee zij begonnen, veranderd is. Daar worden verschillende oorzaken voor genoemd. Twee studenten geven aan dat hun motivatie veranderd is, doordat ze meer mogelijke werkvelden hebben leren kennen en daar enthousiast voor zijn geworden. Meer dan de helft van de geïnterviewden geeft aan dat de passie waarmee zij begonnen, verminderd is.

De SLB'ers zien de studenten heel gemotiveerd binnenkomen, soms door een bijzondere gebeurtenis of roeping, soms gemotiveerd door een goede tijd op een bijbelschool. Verschillende SLB'ers verbinden het woord 'idealisme' aan de motivatie waarmee studenten binnenkomen. Ze willen veel met de Bijbel bezig gaan, zelf groeien in geloof, anderen opbouwen of werk doen wat met God en hulp aan anderen te maken heeft. De SLB'ers zien die motivatie gedurende de opleiding ook veranderen. Verschillenden van hen geven aan dat de drukte van de opleiding hierbij een rol speelt. Dit gebeurt nog sterker in jaar 2.

De SLB'ers van deeltijd-, flex-, en GL-studenten benoemen andere factoren met betrekking tot motivatie dan de begeleiders van voltijd GPW studenten. Veel deeltijdstudenten hebben eerst een tijd ander werk gedaan. Sommigen wilden altijd al een keer iets met Theologie doen en hebben daar nu tijd voor. Anderen willen iets in het jeugd- of kerkenwerk gaan doen en starten daarom met de opleiding. De motivatie verandert ook wel door persoonlijke ontwikkeling en door het beter leren kennen van het werkveld. De motivatie van studenten GL is verschillend. Sommigen gaan GL doen omdat ze iets in het onderwijs willen doen, anderen doen het uit liefde voor Theologie. Hun motivatie wisselt meer rondom stages dan door nieuwe of verbredende inzichten.

5.1.4. Spirituele ontwikkeling algemeen

Meerdere studenten geven aan dat ze redelijk zwart-wit de opleiding binnen kwamen, overtuigt van de waarheid van hun eigen standpunten. Gedurende de opleiding gaan zij steeds meer open staan voor de opvattingen van anderen. Verschillenden van hen geven daarbij aan dat dat een zoektocht

opgeleverd heeft. Door de vele opvattingen en nieuwe kennis, weten zij niet goed meer waar zij zelf staan. Eén van de studenten geeft aan teleurgesteld geraakt te zijn in de christelijke wereld.

Opvallend is dat twee van de SLB'ers van jaar 1 aangeven, dat zij dit jaar bijna geen studenten hebben die uit een gesloten milieu komen en weinig tot niet buiten dat kader gekeken hebben. Zij zagen dit jaar niet duidelijk terug dat studenten zwart-wit en gesloten voor andere visies binnen komen. Verschillende studenten hadden aangegeven de nieuwe inzichten en opvattingen vooral als verrijking van hun godsbeeld te zien. Eén van de SLB'ers kwam meer studenten tegen zonder vaste gemeente dan uit een gesloten milieu. De SLB'ers gaven wel aan dat de meeste vragen opgeroepen worden in jaar 2. Het wordt wel het 'dipjaar' of 'crisisjaar' genoemd.

Ook op dit vlak geven de SLB'ers van GL en GPW DTO een iets ander beeld weer. Deeltijders richten zich meer op de theologische kant dan op de persoonlijke ontwikkeling. Ze houden dat persoonlijke, geestelijke aspect meer op afstand. Voltijders lijken meer die molen in te gaan. Bij GL'ers hangt de spirituele ontwikkeling samen met de motivatie voor de studie. De studenten die voornamelijk door de onderwijskant gemotiveerd zijn, zijn minder bezig met spirituele ontwikkeling dan de studenten die voornamelijk voor het theologische aspect komen.

5.1.5. Knelpunten

In de interviews komt een aantal keer terug dat studenten moeite hebben met de hoeveelheid aan nieuwe kennis en inzichten. Ze worstelen met het vinden van een eigen positie daarin en missen soms ruimte en begeleiding om de input te laten landen. De mate waarin zij bezig zijn met het geloof, geeft een kritische afstand tot (eigen) geloofsopvattingen- en belevingen, wat het moeilijk maakt om ontvankelijk Bijbel te lezen of naar een preek te luisteren. Eén van de studenten geeft aan dat ze zichzelf soms betrapt op een cynische houding naar medegelovigen. Een andere student geeft aan geen negatieve invloed ondervonden te hebben van nieuwe opvattingen en visies, doordat hij zijn persoonlijk geloof van de theologie gescheiden heeft.

De SLB'ers benoemen dezelfde soort knelpunten. In vergelijking met de geïnterviewde studenten brengen zij nadrukkelijker de drukte van de opleiding naar voren. Verschillende SLB'ers zien steeds burn-out achtige verschijnselen bij studenten terug komen. Verschillende studenten hebben moeite om hun 'gewone leven' op de rit te krijgen. Daardoor kan de spirituele ontwikkeling ondergesneeuwd raken. Bij deeltijdstudenten zit de moeilijkheid meer in het vinden van een balans tussen de studie en het privéleven.

5.1.6. Hulpmiddelen

De geestelijk vormende aspecten van binnen de opleiding die geïnterviewde studenten noemen, zijn heel divers. Twee studenten noemen het vak Spiritualiteit, waarin zij de aandacht voor het hart waardeerden. Een ander noemt de themaweken Geestelijke strijd en Multiculturele samenleving en de theologische kennis. Twee studenten noemen positieve invloed van een groepje medestudenten met wie zij veel optrokken. Meerdere studenten benoemen dat ze het waarderen als docenten iets laten zien van hoe zij de theologie combineren met hun persoonlijk geestelijk leven.

Ook de genoemde invloeden van buiten de opleiding zijn divers. Aspecten die genoemd worden zijn persoonlijk bijbellezen en bidden, een partner die stimuleert tot bidden of bijbellezen, het horen van getuigenissen, gesprekken met mensen met levenservaring en het dragen van verantwoordelijkheid.

Verschillende SLB'ers noemen het creëren van een open en accepterende sfeer als helpend. Een aantal SLB'ers noemt het belang van ruimte geven aan het bespreken van zaken waar men tegenaan loopt in de opleiding, juist ook van geestelijke zaken en het bidden voor en met elkaar. Opvallend is dat geen van de SLB'ers spreekt over het delen van de eigen zoektocht in het integreren van theologie en persoonlijk geloof. Studenten geven aan dat zij daar behoefte aan hebben. Een ander opvallend element is dat SLB'ers benoemen dat gemeenschappen buiten de opleiding (met name studentenverenigingen worden genoemd), misschien wel meer invloed uitoefenen dan de opleiding zelf. In de interviews met studenten komt dit echter bijna niet naar voren.

5.1.7. Jaar 3

De meeste derdejaarsstudenten geven aan dat ze het stagejaar waardevol vonden. Zo zag één van de studenten door haar stage de relevantie van het Evangelie weer duidelijk. Dit gaf haar nieuwe motivatie en passie. Anderen vonden in hun stage voorbeeldfiguren, aan wie ze zich konden spiegelen. Weer een ander werd gemotiveerd door het doen van nuttig werk. Hoewel ieder de waarde van stage inzag, noemt ook elke student het woord 'pittig'. Jaar 3 werd ervaren als een pittig jaar. De meeste studenten gaven zelfs aan dat ze dit de pittigste periode van de opleiding vonden. Verschillende studenten liepen aan tegen identiteitsvragen: wie ben ik en waar sta ik voor? Ook werd het feit dat er dingen van hen verwacht werden, dat ze moesten 'presteren' als zwaar ervaren. Een student gaf aan dit extra moeilijk te vinden door geloofstwijfel. Zij moest 'gelovig' handelen en spreken, terwijl ze veel vragen had.

Opvallend is dat verschillende SLB'ers jaar 2 aangeven als het pittigste jaar voor studenten en dat de stage in jaar 3 voor velen een verademing is. Dit komt niet overeen met wat studenten aangeven. Wel benoemt ook één van de SLB'ers, die ook supervisor is, de rol die identiteitsvragen spelen in jaar 3. Veel vragen gaan over: hoe doe ik dit als persoon? Deze SLB'er signaleert dat veel studenten hun identiteit nog niet gefundeerd hebben in de bijbelse waarheid. De SLB'er van GL geeft aan dat de vragen van GL'ers anders zijn dan die van GPW'ers. Het toekomstig beroep van GL'ers is vanaf het begin duidelijk, waardoor zij ook sterk georiënteerd zijn op praktijkgerichte vragen, zoals het orde houden in een klas.

5.1.8. Behoeften van studenten

Een behoefte die door meerdere studenten benoemd wordt is meer persoonlijk contact met docenten. Ze hebben behoefte aan meer inzicht in hoe een docent zelf met theologie en het eigen geloof omgaat. Verschillenden noemen daarbij ook een persoonlijke mentor en meer persoonlijke aandacht voor wat alle kennis met je doet. Wat vooral door de derdejaars genoemd wordt, is de behoefte aan ruimte om alle input te laten landen. Ruimte waarin niet gepresteerd hoeft te worden. Er is behoefte aan bezinning op thema's als roeping, identiteit en de eigen geloofsontwikkeling. Zo zei één van de studenten

"Nihil eigenlijk, wat de opleiding daarmee gedaan heeft. In de eerste twee jaar zocht ik echt naar mensen. Je was alleen maar aan het nadenken: waar is je passie voor God? Hoe ga jij daarmee om? Dat hele spirituele, het roepingsaspect."

Diverse derdejaars reageren positief op de optie van een retraite. Een behoefte die één keer benoemd is, is meer verdieping in de eigen kerkelijk stroming. Deze student ziet spirituele vorming niet als een taak van de opleiding, maar of van de studenten zelf of van de kerk.

5.2. ANALYSE RESULTATEN PRAKTIJKONDERZOEK

In deze paragraaf sta ik stil bij belangrijke inzichten en opvallende elementen uit het praktijkonderzoek, gericht op de vraag: wat is nodig om derdejaarsstudenten GPW spiritueel te vormen?

5.2.1. Vermindering van passie en verandering van motivatie

Uit het praktijkonderzoek komt naar voren dat de motivatie en passie waarmee studenten binnenkomen, gedurende de opleiding verandert. De motivatie verandert vaak door het beter leren kennen van het werkveld en de (eigen) mogelijkheden daarin. Dat de motivatie verandert, wordt niet direct als een probleem gezien. Studenten benoemen wel hun moeite met het verminderen van hun passie voor het werkveld van GPW. SLB'ers zien dit voor een deel als het overgaan van idealisme naar realiteitszin. Maar zij benoemen ook de drukte van de opleiding als een negatieve invloed op de motivatie van studenten. Dat roept de vraag op in hoeverre de vermindering van motivatie een probleem is. Het ontwikkelen van realiteitszin is een gezonde ontwikkeling. Maar voor hun spirituele vorming hebben studenten wel besef nodig van Gods plan en hun eigen plaats daarin. Dat is niet alleen een kwestie van competenties ontwikkelen, maar ook een kwestie van zoeken naar Gods werk in en wil voor het persoonlijk leven (zie paragraaf 3.4.3).

5.2.2. Knelpunt: 'overexploratie'

Vergeleken met het alumni onderzoek, komt in het praktijkonderzoek het knelpunt van drukte en de hoeveelheid nieuwe kennis en inzichten opvallend nadrukkelijk naar voren. Vrijwel alle SLB'ers benoemen dit als een knelpunt voor de spirituele vorming. De hoeveelheid nieuwe kennis, inzichten en netwerken die opgedaan worden, geven een hoge mate van exploratie (zie paragraaf 2.3). Uit de interviews met alumni en derdejaarsstudenten blijkt dat de meesten 'foreclosure' binnen kwamen: redelijk stellig, zwart-wit en verdedigend. Pas later ervoeren zij meer openheid naar de opvattingen van anderen. Maar die openheid naar allerlei andere opvattingen en zienswijzen, bracht ook vragen en twijfels met zich mee: waar sta ik nu zelf? Wie ben ik? Theologiestudenten kampen daarin nog met een extra uitdaging: door hun studie ontstaat er een kritische afstand tot eigen opvattingen, geloofspraktijken en –beleving. Tegenover de hoge mate van exploratie wordt ruimte en begeleiding gemist om de nieuwe inzichten een plek te kunnen geven en zo toe te werken naar het aangaan van bindingen.

5.2.3. Het ontbreken van een gemeenschap

Een ander opvallend element is de plaats van een gemeenschap. Verschillende SLB'ers benoemen dat er wellicht meer spirituele vorming door netwerken of gemeenschappen buiten de opleiding plaatsvindt, dan binnen de opleiding. De vormende werking van gemeenschappen wordt door geïnterviewde studenten echter voornamelijk benoemd in de periode vóór de opleiding. Slechts één keer wordt een kring van een kerkelijke gemeente genoemd als huidige invloed op de spirituele vorming. Wat vaker genoemd wordt zijn individuele contacten, zoals een partner, vriendschap of huisgenoten. Het ontbreken van een gemeenschap kan te maken hebben met de instabiliteit van de levensfase, door bijvoorbeeld verhuizingen en wisselende relaties (zie paragraaf 3.1). Het behoren bij een identiteit-vormende gemeenschap is echter wel een belangrijk middel voor spirituele vorming (zie 3.3.2). Mijns inziens is de opleiding daar niet de meest ideale plaats voor, omdat ook de studieperiode van voorbijgaande aard is.

5.2.4. De roep om een gids

Wat verder opvalt, is een accentverschil in behoefte tussen alumni en huidige derdejaarsstudenten, met betrekking tot de rol van docenten. Alumni waardeerden het als een docent een helikopterview bood, zonder daarbij direct een eigen standpunt in te nemen. Bij een aantal geïnterviewde studenten komt echter naar voren dat zij behoefte hebben aan meer duidelijkheid vanuit docenten. Zowel alumni als de geïnterviewde studenten geven aan behoefte te hebben aan meer persoonlijk contact met docenten. Ze zijn op zoek naar voorbeelden in het integreren van theologie met persoonlijk geloof. Er klinkt geen duidelijke roep om een persoonlijke mentor (zie paragraaf 3.4.4), maar wel om persoonlijke begeleiding en inspiratie door gidsen (docenten) die het landschap kennen.

5.2.5. Jaar 3: kansrijke periode voor spirituele vorming

Jaar 3 staat in het teken van stage. In deze periode komen hoofd, hart en handen idealiter samen. In jaar 1 en 2 heeft het 'hoofd' centraal gestaan. Studenten zijn daar in aanraking gekomen met diverse kennis, inzichten en opvattingen. Jaar 2 wordt door SLB'ers gezien als de pittigste periode in de opleiding, omdat daar veel hermeneutische vragen opgeroepen worden, wat soms fundamentele opvattingen van studenten raakt. In jaar 3 gaat men met een 'vol hoofd' de praktijk in, waarin de nadruk komt te liggen op de 'handen'. Dit wordt door vrijwel alle geïnterviewde studenten ervaren als de pittigste periode in de opleiding, omdat er dan gepresteerd moet worden. Er wordt van hen verwacht dat zij verantwoordelijkheden op zich nemen. Juist in deze periode zien we vragen naar boven komen die alles te maken hebben met het hart en de identiteit, centrale elementen in de spirituele vorming. Er komen vragen op als: waar sta ik voor? Wie ben ik? Wat kan ik, wil ik en waar ben ik voor gemaakt? Dit biedt de mogelijkheid om naar de wortel van spirituele vorming te gaan.

5.2.6. Concluderend

Wat is nodig om derdejaarsstudenten GPW spiritueel te vormen? Jaar 3 blijkt een kansrijke periode te zijn voor spirituele vorming, door de identiteitsvragen die opkomen. Er zijn een aantal aspecten die daarin speciale aandacht vragen. De motivatie en passie van studenten vermindert gedurende de opleiding. Om niet alleen met hoofd en handen, maar ook met het hart te werken, hebben zij het echter nodig zich (weer) bewust te worden van Gods plan en hun eigen plaats daarin. Hiervoor hebben zij 'vrije ruimte' nodig, om los van prestatiedruk nieuwe inzichten te kunnen verwerken, om uiteindelijk bindingen aan te kunnen gaan. Gidsende docenten kunnen helpend zijn bij het verwerken van nieuwe inzichten, door te laten zien hoe zij theologie met hun persoonlijk leven integreren. Ook het behoren tot een identiteit-vormende gemeenschap kan helpend zijn voor de spirituele vorming van derdejaarsstudenten GPW.

6. RETRAITE

Uit de voorgaande hoofdstukken is een antwoord gekomen op de vraag: wat is nodig om derdejaarsstudenten GPW spiritueel te vormen? Om spiritueel gevormd te worden hebben zij een identiteit-vormende gemeenschap, gidsende docenten en 'vrije ruimte' nodig. Dat brengt ons bij de hoofdvraag van dit onderzoek: hoe kan een retraite hier optimaal aan bijdragen? Om daar antwoord op te kunnen geven, sta ik stil bij de achtergrond, het doel en de verschillende elementen van een retraite.

6.1. GESCHIEDENIS

Het woord 'retraite' komt van 'retire' en 'retraire'. Retraite heeft alles te maken met terugtrekken. Het is een vorm van afzondering in tijd en ruimte om God te zoeken. In de Bijbel zijn daar diverse voorbeelden van te vinden. Zo trok Mozes trok zich terug op de Sinaï, Elia op de Karmel en Jezus in de woestijn, op de Horeb en in Gethsemané (Boa, 2001). Rond het jaar 250 waren er de zogeheten woestijnvaders. Hun leven draaide om terugtrekking: ze leefden in eenzaamheid om Gods aanwezigheid te zoeken. Anderen kwamen naar hen toe om iets van God te vinden. Later vond dit meer plaats in de toen gestichte kloosters. Het zich afzonderen op een eenzame plaats om God te vinden, uit te rusten en te bidden is een rode draad in de geschiedenis van de kerk. Ook onder 'leken' heeft het altijd plaatsgevonden, door middel van bijvoorbeeld pelgrimstochten of bezinningsdagen. In Nederland was het door de secularisatie een tijd sterk verminderd. Nu komt het weer in allerlei vormen terug, denk bijvoorbeeld aan de populariteit van een blad als Hapinez (Altena, 2007).

Een retraite kent de volgende elementen (Altena, 2007, p.8): een apart gestelde tijd en ruimte, een persoon die God zoekt en Zijn weg met hem of haar persoonlijk, begeleiding en individuele of groeps-gerichte werkvormen. Deze elementen werk ik kort uit.

6.2. TIJD EN RUIMTE

Een retraite vindt plaats in een apart gestelde en daarmee geheiligde tijd en ruimte, en in een leefvorm die anders is dan normaal. Het dagritme kent momenten van gebed en stilte. De plaats waar dit gebeurt, heeft religieuze betekenis, bijvoorbeeld een kapel of een ruimte met religieuze symbolen of rituelen. Architectuur en inrichting hebben invloed op de mate van verstillings. De afwezigheid van telefoons, internet, radio en andere middelen die voor afleiding kunnen zorgen, is een must voor een retraite. Een aandachtspunt hierbij is de 'transfer': hoe neem je de stilte en inspiratie, opgedaan in een alternatieve leefvorm, mee naar het gewone leven?

Het moment en de tijdsperiode van een retraite kan variëren. Essentieel is wel dat er vertraging en verstillings op kan treden.

6.3. RETRAITANT

De persoon die in retraite gaat noemen we een 'retraitant'. Deze persoon zoekt God en in het bijzonder Gods weg met hem of haar. Een retraite zou je 'existentieel psychologisch' kunnen noemen. Mensen die in retraite gaan hebben een persoonlijk verhaal. De focus ligt weliswaar op God, maar de blik wordt ook naar binnen gericht. Kees Waaijman noemt het 'Gods spoor vinden in de verwarring van het bestaan' (Altena, 2007, p.6). In een retraite vindt ook een kritische evaluatie van de afgelegde levensweg plaats. Het brandpunt ligt op God, het zelf en de wereld. In een retraite kan een thema

centraal staan, maar in dat thema moet het gaan over de persoonlijke verhouding tot en ontmoeting met God. 'Hoe kan ik God vinden in ...?' Een thema is nooit het doel van een retraite, maar een opstapje naar die focus op het vinden van God en Zijn weg. Dit onderscheidt een retraite van vormingswerk of themaweken.

Dit maakt ook dat een retraite in de eerste plaats een individueel karakter heeft. Het is een heel persoonlijk gebeuren. Een retraite met een groep geeft een uitdaging: groepsdynamisch vinden allerlei processen en interacties plaats. Het vraagt goede begeleiding om dan het individuele proces te waarborgen.

In een retraite is er oog voor de mens als geheel: denken, voelen, willen en doen. De natuur en het lichaam nemen daar een belangrijke plaats bij in. Het is belangrijk dat er aandacht is voor goed voedsel, beweging, rust en natuur. Aandacht voor de hele mens vraagt ook authenticiteit en oprechtheid. Hier kom ik op terug als het gaat over begeleiding.

6.4. BEGELEIDING

Omdat het persoonlijke proces tussen God en de reitraitant centraal staat, is van belang dat er gezocht wordt naar evenwicht tussen de behoefte aan begeleiding en zelfstandigheid (Altena, 2007). Begeleiding moet dienend zijn aan de ontmoeting tussen God en de reitraitant. Een begeleider kan innerlijke processen ter sprake brengen en de reitraitant helpen bij bewustwording en kritische reflectie. Een begeleider moet weten 'waar' en 'hoe' God te vinden is, bekend zijn met de wegen die God gaat. Hij is een gids in 'het landschap van het heilige'. Daarbij mag hij kennis, ervaring en eigen geestelijk leven inzetten. Hij moet niet slechts een theologisch expert of rationeel vakman zijn, maar een 'geestelijke'.

Een goede geestelijke begeleider moet uiteraard beschikken over de 'gewone' gesprekstechnieken en een goede communicatie. Naast de gewone gesprekstechnieken moet hij 'ontdekkend' kunnen luisteren. Dit houdt in dat hij vragen kan stellen die bewustwording bij de ander oproepen, zoals: 'Kan het zijn dat God je hierin gebracht heeft?' Daarnaast is het van belang dat hij 'dubbel empathisch' is. Hij luistert niet alleen naar wat de ander vertelt, maar is ook opmerkzaam op hoe God zich in het leven van de ander laat zien. Daarvoor is het nodig dat hij kan onderscheiden wat uit God is en wat niet. Een geestelijk begeleider moet naast iemand kunnen staan, maar ook tegenover, om elementen aan het licht te durven brengen die niet uit God zijn. Hiervoor is ervaring met stilte en ontvankelijk worden nodig. In dit alles is de grondhouding van zelfaanvaarding en aanvaarding van de ander van groot belang (Van der Meulen, 2013).

6.5. WERKVORMEN

Om de reitraitant van dienst te zijn in zijn of haar weg met God tijdens de retraite, kunnen er verschillende vormen gebruikt worden. Die vormen kunnen verschillende doeleinden hebben. Diverse mogelijke doelen en bijpassende werkvormen zijn in het onderstaande kader te vinden (Altena, 2007).

-
- Bewustwording: verheldering en bewustwording van de eigen levensweg en de ervaring van God te stimuleren. Dit kan onder andere door het stellen van vragen, reflectie of het bijhouden van een dagboek.
 - Expressie: woorden en expressievormen vinden om zichzelf in communicatie met God uit te drukken. Dit heeft ook een vormende werking naar binnen toe en kan kanaliserend werken, zodat de reitraitant niet overspoeld wordt door alles wat er innerlijk gebeurt. Expressie kan vormgegeven worden door bijvoorbeeld schilderen, psalmen schrijven, dansen of in een liturgie.
 - Aandacht: focussen op het hier en nu en de aanwezigheid van God daarin. Dit kan door een stiltewandeling of een meditatie.
 - Verbinden: allerlei aspecten van (gelovig) leven aan elkaar verbinden: God en het zelf, heden en verleden, bewuste en onbewuste, etc. Vormen die hierbij kunnen helpen zijn gebed, bibliodrama of symbolen.
 - Integratie: afgesplitste stukken of onderdrukte thema's in iemands leven helpen een plaats te geven, door bijvoorbeeld drama, psalmen of een spirituele autobiografie schrijven.
 - Ascese: menselijke mogelijkheden die plek te geven die ze ten diepste behoren te hebben. De afwezigheid van een mobiele telefoon kan bijvoorbeeld confronterend zijn, omdat iemand erachter komt hoe bepalend dat is in zijn of haar leven.
 - Loslaten/openheid/overgave: reitraitant stimuleren een al te krampachtige levenshouding los te laten en zaken over te geven aan God. Stilte en bibliodrama kunnen hierbij helpend zijn.
 - Ontregelen/confronteren/doorbreken van patronen: het oude en vertrouwde opgeven, of in elk geval ter discussie stellen. Vaak worden mensen al door het onderbreken van hun dagelijkse gang van zaken in de war gebracht.
 - Liminaliteit: overgangsfasen markeren. Dit kan helpen om bewust het oude los te laten en open te staan voor het nieuwe, door bijvoorbeeld theater of andere vormen van creativiteit.
 - (Om)vorming: actief zoeken naar de identiteit in God, met oog voor zowel de passieve als de actieve kant van de omvorming in God. Reflectie, het stilstaan bij de levensloop, een gaventest, verhalen of confrontatie kan hierbij helpen.
 - Nieuwe perspectieven aanreiken: hetzelfde anders gaan zien door bijvoorbeeld gesprek, studie, verhalen en ervaringen.
-

De werkvormen moeten altijd ten dienste staan aan het verbinden van de reitraitant met God. Van belang bij de keuze van werkvormen is de herkenbaarheid ten opzichte van de reitraitant. Vormen kunnen ook vervreemdend of bedreigend werken.

6.6. HET VORMGEVEN VAN EEN RETRAITE

Hoe een retraite vorm gegeven wordt is afhankelijk van drie factoren: de retraitsant, het centrum en de begeleiding (Altena, 2007). Eerst is er de retraitsant. De inhoud en vormgeving van een retraite is afhankelijk van wie de retraitsant is. Zijn achtergrond, geloofsfase, de vragen en thema's waar hij mee bezig is, en zijn doel met de retraite bepalen voor een groot deel de inhoud en vormgeving.

Dan is er het centrum waar de retraite plaats vindt en de organisatie waar de retraite van uit gaat. Een centrum heeft een eigen identiteit en bronnen waaruit zij putten. Ook de organisatie waar de retraite vanuit gaat heeft dat, in dit geval de CHE. Ook dat is van invloed op hoe een retraite vorm zal krijgen.

Als laatste richtinggevend aspect is er de begeleiding. De persoon, voorkeuren, ervaring en mogelijkheden van de begeleider bepalen mede de inhoud en vormgeving van de retraite.

6.7. CONCLUDEREND

Een retraite draait om 'terugtrekken'. In een retraite gaat het om het zoeken naar God en Zijn weg met iemand persoonlijk. Daarin is er oog voor de mens als geheel: denken, voelen, willen en doen. Elementen die bij een retraite horen zijn: een apart gestelde tijd en ruimte, een persoon die God zoekt en Zijn weg met hem of haar, begeleiding en individuele of groepsgerichte werkvormen. Hoe een retraite vormgegeven wordt is afhankelijk van de retraitsant, de locatie, de organisatie en de begeleiding.

7. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

In dit hoofdstuk keer ik terug naar het begin van dit onderzoek. De academie Theologie wil meer aandacht besteden aan de spirituele vorming van studenten. In jaar 1 en 2 is daaraan gewerkt door middel van een spirituele leerlijn. De academie wil spirituele vorming ook meer een plaats geven in jaar 3 en 4. Gedacht wordt aan een retraite in jaar drie van de studie. Dit leidde tot de onderzoeksvraag: (hoe) kan een retraite spiritueel vormend zijn voor derdejaarsstudenten GPW? Ik werk toe naar een antwoord op deze vraag door stil te staan bij twee vragen: wat hebben derdejaars GPW studenten nodig om spiritueel gevormd te worden? En hoe kan een retraite daar helpend bij zijn?

7.1. WAT IS NODIG OM DERDEJAARSSTUDENTEN GPW SPIRITUEEL TE VORMEN?

Jaar 3 blijkt een kansrijke periode te zijn voor spirituele vorming, doordat hoofd, hart en handen daar bij elkaar komen. Uit de praktijk blijkt dat dit identiteitsvragen naar boven brengt. Er zijn een aantal aspecten die speciale aandacht vragen. De motivatie en passie van studenten vermindert gedurende de opleiding. Het is echter nodig dat zij zich (weer) bewust worden van Gods plan en hun eigen plaats daarin. Hiervoor hebben zij 'vrije ruimte' nodig, om los van prestatiedruk nieuwe inzichten te kunnen verwerken, om uiteindelijk bindingen aan te kunnen gaan. Gidsende docenten kunnen helpend zijn bij het verwerken van nieuwe inzichten, door te laten zien hoe zij theologie met hun persoonlijk leven integreren.

7.2. HOE KAN EEN RETRAITE DAAR HELPEND BIJ ZIJN?

Een retraite draait om 'terugtrekken'. In een retraite gaat het om het zoeken naar God en Zijn weg met iemand persoonlijk. Daarin is er oog voor de mens als geheel: denken, voelen, willen en doen. Elementen die bij een retraite horen zijn: een apart gestelde tijd en ruimte, een persoon die God zoekt en Zijn weg met hem of haar, begeleiding en individuele of groepsgerichte werkvormen.

Als ik deze elementen vergelijk met de aspecten die aandacht vragen als het gaat om de spirituele vorming van studenten GPW, kom ik tot de conclusie dat een retraite daarbij helpend kan zijn. De aspecten die aandacht vragen met het oog op spirituele vorming zijn aandacht voor de persoonlijke weg met God en Zijn wil voor het leven, gidsende docenten en 'vrije ruimte'.

Een retraite is een vorm van onthouding en specifiek gericht op Gods weg met iemand persoonlijk. Een retraite vraagt daarnaast begeleiding. Daarin ligt een mogelijkheid om geestelijk verbinding te maken tussen studenten en docenten. Omdat een retraite zowel in een groep als individueel plaats kan vinden, geeft het ook mogelijkheden om geestelijke verbinding tussen studenten onderling te stimuleren. Om dat alles 'vruchtbaar' te laten zijn, zijn er wel een aantal aandachtspunten of voorwaarden.

Voorkomen moet worden dat een retraite een bergtopervaring wordt, wat daarna weer verdwijnt (zie paragraaf 3.4.2). Enkel een retraite in jaar 3 is niet voldoende voor de spirituele vorming van studenten. De retraite moet onderdeel zijn van een doorlopende vormingslijn. Dit kan door de retraite aan te laten sluiten op de spirituele leerlijn die in jaar 1 en 2 ingezet is.

Wat de doelgroep betreft, adviseer ik om een retraite enkel te richten op voltijdstudenten. Eventueel kan er voor deeltijdstudenten een andere retraite vormgegeven worden. Uit de interviews die ik gehouden heb met studieloopbaanbegeleiders, blijkt dat deeltijders een ander proces van integratie van studie en persoonlijk (geloofs)leven doormaken dan voltijders.

Een retraite vraagt een focus op de persoonlijke weg met God. Het is van belang dat de input minimaal is en altijd daaraan dienstbaar. Een retraite is wezenlijk anders dan een themaweek. Ook is het belangrijk dat er naar een vorm gezocht wordt die vrij is van elke vorm van prestatiedruk. Verder is een individueel karakter van belang. Groepsmomenten moeten dienstbaar zijn aan het persoonlijke proces en beperkt worden tot een minimum.

Voor een retraite is het van belang om de 'gang van alledag' te onderbreken. Daarbij is fysiek op een andere plaats dan normaal verblijven helpend. Om die reden beveel ik aan om een retraite op een externe locatie te houden. Omdat het voor een retraite belangrijk is dat er aandacht is voor de gehele mens, adviseer ik de retraite op een 'kloosterachtige' locatie te houden. Door de aandacht voor onder andere architectuur, omgeving, dagritme en goed voedsel is er daar aandacht voor de gehele mens. Tegelijkertijd is het belangrijk dat de setting geen vervreemdende werking heeft op de retraitanten. Daarom vind de retraite idealiter plaats in een oecumenisch of protestants klooster. Een optie is de Sint-Paulusabdij in Oosterhout. Ook zijn er op dit moment plannen om van abdij Sion in Diepenveen een oecumenisch klooster te maken. Als er in de retraite werkvormen ingezet worden, is het van belang rekening te houden met de retraitant(en). Ook dit mag geen vervreemdende werking op hen hebben. Als het gaat om begeleiding is het van belang de door Van der Meulen omschreven kenmerken van een geestelijk begeleider in het oog te houden (zie paragraaf 6.4).

Qua planning adviseer ik een retraite halverwege jaar 3. Verschillende derdejaarsstudenten geven aan dat zij dat als het pittigste en drukste moment ervoeren en in die periode het meest behoefte hadden aan een periode van rust en reflectie. De eerste stage-ervaringen zijn dan opgedaan en er liggen nog een aantal maanden in het verschiet. Op deze manier kunnen de studenten ook ervaring opdoen met de 'zegen' van een periode van stilte in een druk bestaan.

8. DE WEG NAAR REALISERING

Het advies en kader voor een retraite ligt er. Maar dat is niet het einddoel van dit project. Het is de wens van Dirk van Schepen (opdrachtgever) en mij dat er een concreet ontwerp voor deze retraite komt, waar de opleiding eigenaar van is. Om dit te realiseren heb ik geen uitgewerkt voorstel geleverd, maar enkel de kaders. Het uitgewerkte voorstel willen we tot stand laten komen door de minor coördinatoren van jaar 3. Binnen de gegeven kaders ontwerpen zij een retraite, waarna Dirk verantwoordelijkheid zal dragen voor de implementatie daarvan. Dit vindt uiteraard alleen plaats als de opleiding ook 'heil' ziet in de retraite.

19 februari 2016 heb ik dit onderzoek gepresenteerd aan de minor coördinatoren van jaar 3. Na deze presentatie is er gesproken over of men hiermee verder wil of niet. De minor coördinatoren deelden mijn conclusies dat studenten gebaat zijn bij gidsende docenten, bij ruimte om inzichten en kennis te laten landen en bij aandacht voor de persoonlijke weg met God. Ook deelden zij mijn conclusie dat een retraite daarbij helpend kan zijn. Er is besloten om in een volgende ontmoeting te spreken over de concrete invulling en vormgeving hiervan, aan de hand van de door mij aangereikte kaders. Het streven is om in het studiejaar 2016 – 2017 vorm te geven aan een retraite.

9. NAWOORD

U bent aan het einde gekomen van dit onderzoeksverslag. Voor u zal het een reis geweest zijn van ongeveer een uur, voor mij was het een reis van een aantal maanden.

Zowel op de titelpagina, als in de geciteerde songtekst op pagina 2 en hier in het nawoord, is een vorm van een boom terug te vinden. Dit beeld kwam gedurende het onderzoek een aantal keer bij mij op. Spirituele vorming heeft alles te maken met wortelen, vruchtbare bodems en groei. Dit onderzoek heeft me weer bewust gemaakt van het belang van spiritualiteit, om een vitaal en zegenrijk leven te kunnen leiden. Het is mijn verlangen dat dit onderzoek zal bijdragen aan een klimaat waarin studenten tot volle bloei kunnen komen, gevormd naar het beeld van Jezus Christus.

Zonder hulp had ik dit project niet tot stand kunnen brengen. Ik wil mijn dank uitspreken naar de studenten die mij inzicht wilden geven in hun persoonlijke spirituele proces gedurende de opleiding, en naar de studieloopbaanbegeleiders die hun inzichten in de processen van studenten wilden delen. Daarnaast gaat mijn dank uit naar Dirk². Dirk de Bree ben ik dankbaar voor zijn integere begeleiding door middel van feedback en gesprekken. Of je je altijd zo ontspannen voelt als je uitstraalt weet ik niet, maar het gaf mij in ieder geval het vertrouwen dat het allemaal wel goed zou komen. En dat was voor mij geen overbodige luxe. Dirk van Schepen dank ik voor het vertrouwen dat ik kreeg om deze mooie opdracht uit te voeren, voor de snelle reacties en heldere overlegmomenten.

Veel dank ik wil ik uitspreken naar mijn grootste steunpilaar, Johan. Je hebt veel stress, gepieker en verkeerd geadresseerde frustraties doorstaan. Op de juiste momenten verbood je mij om verder te werken. Je was en bent mijn thuis. Zullen we, als we eindelijk dat verlossende diploma op zak hebben, opnieuw door Europa touren met Stef Bos' 'Is dit nu later?' door de speakers?

Meer dan wie ook ben ik God dankbaar, de Leven gevende Bron en dragende grond onder mijn instabiele bestaan. Verschillende denkbeelden en overtuigingen vielen gedurende mijn studie(s) om. Maar Hij bleef en zal blijven, tot aan de voleinding van deze wereld.

*'Like water on the sand
Or grasping at the wind
I keep on falling short*

*I'm looking for a place
That I can plant my faith
One thing I know for sure*

*I cannot create it
I cannot sustain it
It's your love that's keeping me*

*I pray your glory shines
Through this doubting heart of mine
So my world would know that you
You are my strength
You and You alone
Keep bringing me back home.'*

(Gungor – Please be my strength)

10. BIBLIOGRAFIE

- Andriessen, H. (2006). *Spiritualiteit en levensloop. Over levensfasen en geestelijke bestemming*. Zoetermeer: Meinema
- Altena, R. (2007). *Retraite en dat soort dingen*. Doesburg: Haiku
- Baarda, B. e.a.(2013). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Groningen: Uitgeverij Noordhoff, 2013)
- Blommesteijn, H. (2015). *Spiritualiteit als zoektocht naar eigen waarheid en als persoonlijke geestelijke vorming. Geestkracht, bulletin voor charismatische theologie, nr. 76 najaar 2015, p. 22 -29*
- Boa, K. (2001). *Conformed his image. Biblical and practical approaches to spiritual formation*. Grand Rapids, Michigan: Zondervan
- Dijk van, E. (2015). *Oefenen in verlangen*. Apeldoorn: De Banier
- Douma, J. (z.d.) *Christelijke spiritualiteit is christocentrisch*. Geraadpleegd op 28 april 2015, van <http://www.josdouma.nl/index.html?/nieuweinspiratie/spiritualiteit.html>
- Erwich, R. en Van de Koot – Dees, D. (2014). *Onderzoeksrapport Kwetsbaarheid en omvorming*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede
- Erwich, R. en Hoek, J. en Praamsma, J.M. (red.) (2014). *Theologie als beroep. Verhalen van hoop*. Utrecht: Kok
- Foster, R. (2007). *Het feest van de navolging. Groeien in spiritualiteit*. Gorinchem: Ekklesia
- Keller, T. 2009). *Namaakgoden. De lege beloften van geld, seks en macht, en de enige werkelijke hoop*. Franeker: Van Wijnen
- Mc Grath, A. (2002). *Christelijke spiritualiteit*. Utrecht: Kok
- Meulen van der, H.C. (2013). *Om het geheim van het leven. Over spiritualiteit en geestelijke begeleiding*. Zoetermeer: Boekencentrum
- Mighebrink, F. (2007). *Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn*. Amsterdam: SWP
- Mönks, F.J. en Knoers, A.M.P. (2009). *Ontwikkelingspsychologie. Inleiding tot de verschillende deelgebieden*. Assen: Koninklijke van Gorcum BV
- Nouwen, H. (2010). *Pastoraat en spiritualiteit*. Tiel: Lannoo
- Setran, D.P en Kiesling, C.A. (2013). *Spiritual formation in emerging adulthood. A practical theology practical theology for college and young adult ministry*. Grand Rapid: Baker Academic

Het onderzoek naar de mogelijkheden voor een spiritueel vormende retraite voor derdejaarsstudenten GPW is praktijkgericht. Het betreft een vraag vanuit de praktijk van de GPW-opleiding en is gericht op het leveren van een praktisch en concreet advies, ter verbetering van de opleiding. Dit onderzoek is daarnaast ontwerpgericht. Het eindproduct betreft een ontwerp van of een kader voor een retraite in jaar 3. De aard van het onderzoek is kwalitatief. Het doel was om inzicht te krijgen in hoe studenten spirituele vorming tijdens de opleiding hebben ervaren en welke invloeden zij ondervonden hebben. De literatuurstudie die ik vooraf heb gedaan, fungeerde als richtingaanwijzers om te weten wat van belang is als het gaat om spirituele vorming (Mighelbrink, 2007).

1. DE WEG NAAR EEN ANTWOORD

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *Hoe kan een retraite spiritueel vormend zijn voor derdejaarsstudenten hbo-theologie aan de CHE?* Om te weten te komen of een retraite spiritueel vormend kan zijn is het eerst zaak om helder te hebben wat spirituele vorming is en wat nodig is om jongvolwassenen spiritueel te vormen. Daarvoor heb ik literatuurstudie gedaan. Vervolgens heb ik de blik gericht op de praktijk van de spirituele vorming van de derdejaarsstudenten hbo-theologie aan de CHE, door middel van interviews met studenten en studieloopbaanbegeleiders. De resultaten van dit literatuur- en praktijkonderzoek maakte het mogelijk om een antwoord te geven op de vraag: *wat hebben derdejaars GPW studenten nodig om spiritueel gevormd te worden?* Het antwoord op die vraag bracht mij terug bij de hoofdvraag: *(Hoe) kan een retraite hier helpend bij zijn?* Om die vraag te beantwoorden was nog één schakel nodig: literatuurstudie naar het doel en de elementen van een retraite.

2. DATAVERZAMELING

Om tot een antwoord te komen op de onderzoeksvraag heb ik dus gebruik gemaakt van twee databronnen: personen en literatuur (Mighelbrink, 2007). Ik heb interviews afgenomen met derdejaars studenten. Zij fungeerden als respondent. Daarnaast heb ik interviews afgenomen met studieloopbaanbegeleiders. Zij fungeerden als informant.

Ik heb gekozen voor half gestructureerde individuele diepte- interviews met studenten. Dit onderzoek heeft als doel helder te krijgen hoe een retraite spiritueel vormend kan zijn voor derdejaarsstudenten GPW. Met de interviews beoogde ik een beeld te krijgen van de spirituele vorming van de studenten gedurende de studie. Om dat te bereiken cirkelden de interviews rond de volgende topics: socialisatie, motivatie, ontwikkeling geestelijk leven gedurende de opleiding, invloeden binnen de opleiding, invloeden buiten de opleiding en de eigen ondernemingen m.b.t. spirituele vorming. Hoe ik tot deze topics ben gekomen, komt later in dit hoofdstuk aan bod.

De keuze voor diepte-interviews gaf mij de mogelijkheid om door te kunnen vragen en de werkelijkheidsbeleving van de studenten goed in beeld te krijgen (Baarda, 2013). Door het werken met topics (half gestructureerd interview) was ik flexibel in het bepalen van de volgorde en de formulering van de vragen, waardoor het verhaal van de respondent centraal kon staan. Om een veilige, ongestoorde setting te creëren, heb ik voor elk interview vooraf een gespreksruimte gereserveerd. De interviews duurden nooit langer dan een uur (Mighelbrink, 2007).

De respondenten heb ik geselecteerd door middel van een gestratificeerde steekproef. GPW studenten kiezen in hun derde jaar voor een verdiepingsminor. Omdat het mogelijk was dat de spirituele behoeften, vragen of thema's beïnvloed worden door de verdiepingsminor, wilde ik uit elke specialisatie studenten interviewen. Ook was er de mogelijkheid dat er verschil zou zijn tussen de spirituele ontwikkeling bij mannen en vrouwen. Om die reden heb ik de doelgroep opgedeeld in zes groepen:

- Minor Voorganger – man
- Minor Voorganger – vrouw
- Minor Pastoraat – man
- Minor Pastoraat – vrouw
- Minor Missionaire presentie – man
- Minor Missionaire presentie – vrouw

Daarnaast heb ik interviews afgenomen met studieloopbaanbegeleiders van jaar 1 en 2. Studieloopbaanbegeleiders zijn expliciet gericht op de ontwikkeling van studenten. Voornamelijk in jaar 1 en 2 hebben zij diverse contactmomenten met hen. Ik wilde hen als informanten horen over wat zij opmerken aan spirituele ontwikkeling bij studenten en mogelijke knelpunten en hulpmiddelen daarin. De keuze voor de geïnterviewde studieloopbaanbegeleiders was beredeneerd. Ik heb interviews afgenomen met alle studieloopbaanbegeleiders van GPW VTO, omdat dit onderzoek zich hoofdzakelijk om voltijders richt. Daarnaast heb ik een interview afgenomen met een studieloopbaanbegeleider van GPW DTO/flex en VTO GL. Deze interviews heb ik afgenomen om erachter te komen of de spirituele vragen en thema's die bij deeltijders en GL'ers spelen, anders zijn dan bij GPW voltijders.

3. DATA-ANALYSE

De interviews heb ik opgenomen en na afloop getranscribeerd. Na afname en transcriberen van alle interviews heb ik deze gecodeerd vanuit een startlijst (Mighelbrink, 2007). De startlijst met codes of thema's is voortgekomen uit het literatuuronderzoek naar spirituele vorming en het lectoraatsonderzoek naar de spirituele ontwikkeling van alumni. Het betrof de volgende thema's: socialisatie, motivatie voor de studie GPW, spirituele ontwikkeling algemeen, knelpunten, hulpmiddelen, jaar 3 en behoeften van studenten.

4. LITERATUURONDERZOEK

Om tot de juiste interviewtopics te kunnen komen, heb ik literatuurstudie gedaan naar spirituele vorming en gebruik gemaakt van het onderzoek van het Lectoraat Geestelijk leiderschap naar de spirituele ontwikkeling van alumni van de academie Theologie. In mijn keuze van literatuur heb ik gestreefd naar actualiteit, benadering vanuit diverse invalshoeken (sociologisch, psychologisch en theologisch) en relevantie ten opzichte van de doelgroep (voltijd hbo-theologie studenten).

Na het literatuur- en praktijkonderzoek naar de spirituele vorming van de studenten, kwam ik terug bij de vraag: kan een retraite daarin helpend zijn voor de derdejaars GPW-studenten aan de academie Theologie? Om daar een antwoord op te kunnen geven, heb ik literatuurstudie gedaan naar het doel en de elementen van een retraite. Hoewel retraites weer veelvuldig op de kaart staan, is er bijna geen

literatuur over te vinden. Om die reden heb ik met name gebruik gemaakt van één werk. In dit werk komen wel diverse wetenschappelijke bronnen terug.

5. WAARBORGING BRUIKBAARHEID EN BETROUWBAARHEID

Het belangrijkste doel van dit onderzoeksproject is dat het resultaat toepasbaar en bruikbaar is. Om dit te waarborgen heb ik gestreefd naar voortdurende afstemming op de wensen van de opdrachtgever. Belangrijke beslissingen, zoals het vaststellen van de interview topics en de keuze om wel of geen retraite concreet uit te werken, zijn in nauw overleg met de opdrachtgever genomen. Naast bruikbaarheid heb ik zorg gedragen voor betrouwbaarheid en transparantie. Dit heb ik gedaan door een logboek bij te houden met belangrijke keuzes en wendingen. Daarnaast heb ik de data (opnames en uitwerkingen) zorgvuldig bewaard.

OPEN BRIEF AAN DE ACADEMIE THEOLOGIE – HELP ONS WORTELEN!

Academie Theologie,

Wat biedt u ons, GPW studenten, een prachtige opleiding! Misschien kwamen we wat bekrompen binnen. Overtuigd van hoe het allemaal zit met God en geloof. Gepassioneerd om dat met anderen te gaan delen, hen op te bouwen of te leiden naar deze God. Jullie plaatsten ons met twee benen op de grond. We kregen een breder perspectief aangereikt, leerden nuance, begrip voor andere opvattingen en kritische afstand tot de opvattingen van anderen en die van onszelf. Door vakken en stages gingen er nieuwe inzichten en werelden voor ons open.

Bij onze start dachten we te staan als een boom, geworteld in oude, vertrouwde grond. Jullie trokken ons even uit de grond, om van een afstand te kijken naar onze wortels, daarop te reflecteren en tal van andere gronden te leren kennen om in te wortelen, met alle voors en tegens daarvan.

Geestelijke boulimia

Ik denk dat dit een goede ontwikkeling is. Het haalt ons uit ons kleine wereldje en leert ons realiteitszin. Maar ik zie ook een schaduwkant. De boom die eens geworteld was, zweeft nu. Gedurende de opleiding komt er een niet aflatende stroom kennis en inzichten op ons af. Zoveel, dat GPW-ziekte nummer één wel eens geestelijke boulimia kan zijn. Wij worden te dik! We hebben een overvloed aan kennis en inzichten tot ons genomen, maar komen er niet aan toe om het te verteren. Wat we meekrijgen blijft letterlijk 'theologische bagage', een los pakketje wat we met ons meedragen. Hoe verhoud ik mij tot die nieuwe inzichten? Wat betekent het voor hoe ik in het leven wil staan en mijn beroep wil uitoefenen? Waar sta ik voor? Aan deze vragen komen wij bijna niet toe.

Vrije ruimte

De opleiding beoogt echter studenten te vormen tot een hbo-theoloog uit één stuk, werkend met hoofd, hart en handen. Om door alle inzichten en leerervaringen gevormd te worden tot mens uit één stuk, zijn we gebaat bij vrije ruimte, vrij van prestatiedruk en nieuwe input. Vrije ruimte waarin reflectie en bezinning plaats kan vinden. Wat heb ik meegekregen? Wat heeft dit met mij gedaan? Welke weg heb ik afgelegd? Wat was de rol van God hierin? Zo kunnen we opnieuw wortelen en richting vinden. Een vorm die hierin helpend kan zijn is een periode van afzondering (retraite), waarin de focus ligt op de persoonlijke weg met God.

Wees onze gids!

Naast vrije ruimte hebben we voorbeelden nodig. Docenten, wij hebben behoefte aan gidsen! Hoe ging uw reis door het landschap van de theologie? Hoe verbindt u uw vak met uw persoonlijk geloofsleven? Hoe betreft u uw hele persoon daarin? We trekken graag samen met u op, om te leren studeren, werken en leven als mens uit één stuk. Geworteld in vruchtbare grond, om een zegen te zijn voor de wereld waarin wij leven.

